

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen macht en onmacht. Een politieke biografie van Anthonie van der Heim (1693-1746)

Dral, W.J.

Citation

Dral, W. J. (2016, October 5). *Tussen macht en onmacht. Een politieke biografie van Anthonie van der Heim (1693-1746)*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/43440>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/43440>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/43440> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Dral, W.J.

Title: Tussen macht en onmacht. Een politieke biografie van Anthonie van der Heim 1693-1746

Issue Date: 2016-10-05

7 Toenemende druk 1742-1746

7.1 De Republiek in de periode 1742-1746

De erkenning van de Pragmaticke Sanctie door andere mogendheden had als een rode draad door de buitenlandse politiek van keizer Karel VI heen gelopen. Hij had garantieverdragen met Spanje (1725), Pruisen (1728), Groot-Brittannië en de Republiek (1731) en Frankrijk (1738) gesloten. Deze waren geen garantie gebleken. Pruisen was in 1740 Silezië binnengevallen en had dit door mijnbouw en textielindustrie economisch belangrijke gebied bezet. Frankrijk was bereid de Pruisische veroveringen in Silezië te erkennen in ruil voor de afstand van Frederik II van Gulik en Berg.¹ Karel Albrecht van Beieren weigerde van aanspraken op de keizerstroon af te zien en werd hierin gesteund door Frankrijk. De prijs die Karel VI voor de steun van de Zeemogendheden betaalde was onder andere de vernietiging van het octrooi van de Compagnie van Oostende. Daarvoor werd de keizer gecompenseerd door de toezegging dat binnen twee jaar een nieuw tarief van in- en uitgaande rechten met de Zeemogendheden zou worden vastgesteld. De Republiek en Engeland maakten daar niet erg veel haast mee en dus sleepten de onderhandelingen in Antwerpen zich voort.²

De toezegging aan de keizer was gemakkelijk gedaan. Toen de oorlog over de Oostenrijkse successie eenmaal was uitgebroken, was de politieke elite van de Republiek niet eensgezind over de te volgen buitenlandse politiek. Zocht men toenadering tot Frankrijk of bleef men trouw aan de alliantie met Oostenrijk en Engeland. Van der Heim hield vast aan zijn politieke lijn dat wil zeggen het nakomen van de verplichtingen aan Oostenrijk. De raadpensionaris beseftte wel degelijk dat deze keuze consequenties had voor de grootte van het leger, grotere druk op de toch al niet zo florissante financiële situatie en de eventuele promotie van een Oranje tot generaal. Deze drie onderwerpen beheersten zijn tweede ambtsperiode.

In 1742 kwam de oorlog steeds dichterbij. Op 11 februari 1742 was Robert Walpole in Engeland afgetreden als regeringsleider na een electorale nederlaag. Hij werd opgevolgd door Spencer Compton, eerste graaf van Wilmington, maar de feitelijke macht was in handen gekomen van de *secretary of state of the northern department*,³ John Carteret, graaf van Granville.⁴ De nieuwe regering streefde een di-

¹ Vrede van Breslau 4 juni 1741. De kwestie werd opgelost zonder dat de Republiek daar een bemiddelende rol in speelde. Een rol die de Republiek graag had willen spelen.

² Zie hoofdstuk 5 In het centrum van de macht.

³ Men kende verschillende *secretaries of state*. De indeling was geografisch: De *secretary of state of the northern department* behartigde de Britse belangen in protestants en noord Europa. Het *southern department* behartigde de belangen in de katholieke en moslimstaten.

⁴ John Carteret, graaf van Granville (1690-1763), was de favoriet van George II. Hij was de daadwerkelijke leider in een regering die werd geleid door Spencer Compton, graaf van Wilmington.

rectere betrokkenheid na in de Oostenrijkse Successieoorlog. Deze koerswijziging betekende ook dat op de Republiek meer druk werd uitgeoefend om een actievere rol te gaan spelen in het conflict. Den Haag was daar nog niet aan toe. Ook al was de officiële lijn dat de Nederlanders zich wilden houden aan de gemaakte afspraken, in de praktijk kwam deelname aan de oorlog slecht uit.

7.2 De val van Walpole en de gevolgen voor de positie van de Republiek 1742-1743

Na de val van de regering-Walpole in 1742, aan het einde van Van der Heims eerste termijn, verliet Engeland zijn afwachtende buitenlandse politiek en verkondigde het, over te gaan op een beleid van intensievere betrokkenheid. Tegelijkertijd klonk in een aantal Nederlandse gewesten de roep om een neutraliteitspolitiek. Ook binnen de Staten van Holland waren er steden die hiervoor voelden. Dordrecht en Amsterdam wilden wel toenadering tot Frankrijk. De twee Hollandse steden volgden de meerderheid uiteindelijk wel en stelden zich achter de raadpensionaris op. Dit is in het vorige hoofdstuk aan bod gekomen. De raadpensionaris was benieuwd of de wisseling van de wacht in Engeland ook daadwerkelijk tot een koerswijziging zou leiden. Hij moest eerst nog zien, schreef hij aan de Staatse gezant in Engeland, Hendrik Hop,⁵ ‘wat cours men zal willen zeilen en attentie geven op hetgeen er passeert’ en wie de beleidsbepalende personen zouden worden. Hij spoorde Hop aan hem nauwgezet op de hoogte te houden.⁶ De afwachtende houding van de raadpensionaris ten opzichte van Engeland was begrijpelijk gezien de onberekenbaarheid van de Engelse politiek. De dubbele rol die George II als koning van Engeland en keurvorst van Hannover had, was mede debet aan de gereserveerde houding.

De gezant meldde al vrij snel dat de nieuwe regering inderdaad voortvarend te werk ging. Van der Heim vroeg zich openlijk af of de Republiek daar zo snel in mee zou kunnen.⁷ John Carteret was in tegenstelling tot zijn medeministers geïnteresseerd in wat er op het Europese vasteland gebeurde.⁸ Hij sprak de hoop uit op een goede samenwerking tussen de Zeemogendheden en was daar met Van der Heim wel van overtuigd.⁹ Eén van de eerste tekenen van de nieuwe koers was het voornemen van de Engelse regering troepen naar de Zuidelijke Nederlanden te sturen.¹⁰

Terwijl de gewesten nog aan het delibereren waren of zij hun consent konden geven aan de legeraugmentatie en de equipage van de vloot, maakte generaal John Dalrymple, de graaf van Stair, zich reeds op om af te reizen naar het vasteland teneinde voorbereidingen te treffen voor de overkomst van 16.000 man Engelse soldaten naar de Zuidelijke Nederlanden en om de defensieve alliantie tussen Groot-Brittannië en de Republiek nieuw leven in te blazen. Zij zouden de garnizoenen in de Barrièresteden komen versterken. Stair was grootgebracht in de Republiek en was de Nederlandse taal machtig.¹¹ Carteret had de Staatse leiders inmiddels van zijn plannen op de hoogte gesteld. In Amsterdam waren ze er allerminst gerust op. Ze vonden ‘het biljet van mijlord Carteret niet quaad’,

⁵ Hendrik Hop was extraordinaris envoyé aan het Engelse hof., Zie Schutte, *Repertorium*, 114.

⁶ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 375, Van der Heim aan Hop, 6 maart 1742.

⁷ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 375, Van der Heim aan Hop, 13 maart 1742.

⁸ Anderson, *The War of Austrian Succession*, 108.

⁹ NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 13 maart 1742.

¹⁰ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 171, Hop aan Van der Heim, 2 maart 1742.

¹¹ Geyl, *Willem IV*, 94.

maar bij een overkomst van troepen sloten de Amsterdamse burgemeesters niet uit dat die wellicht in Oostende gelegerd zouden gaan worden.¹² De grote stad had minder moeite met het honoreren van een vraag van de Oostenrijkse extraordinaris envoyé Von Reischach om financiële hulp aan Maria Theresia. Deze subsidie zou dan wel in het geheim moeten worden verleend.¹³

Stair arriveerde op 16 april in Den Haag. De volgende dag 's avonds had de Engelse generaal al een onderhoud met de raadpensionaris. Van der Heim omschreef de conversatie als 'generaal'.¹⁴ Stair, een man met weinig tact en volstrekt ongeschikt voor de diplomatie, was ervan overtuigd dat Groot-Brittannië en de Republiek sterker waren dan Frankrijk zowel ter zee als te land. Hij deed een aantal voorstellen om Frankrijk 'gemakkelijk' vanuit zee aan te vallen, de handelsroutes van de Fransen naar Indië, de Middellandse – en de Oostzee af te snijden. Bovendien verzekerde hij Van der Heim dat George II in zijn hoedanigheid van Hannoveraans 'Churfurst' gereed was 'eene defensieve alliantie te maaken en de handen vrij hadde om den Staat, indien door Maillebois¹⁵ geattaqueert wierde, met alle magt bij te springen'. Hij rekende op het transport van Engelse soldaten naar Vlaanderen zonder moeilijkheden wellicht. Van der Heim reageerde niet erg enthousiast. Hij hield zich op de vlakte en zei dat hij het Barrièretraktaat er niet op nageslagen had, maar dat de legering van Engelse troepen in Barrièresteden in de Republiek voor de nodige argwaan zou kunnen zorgen. Stair wuifde de bezwaren van de raadpensionaris weg door hem te verzekeren dat beide naties eenzelfde belang hadden, namelijk het voortbestaan van 't huys van Oostenrijk'. Werd er nu geen actie ondernomen dan kon de Republiek nog wel eens een provincie van Frankrijk worden.¹⁶ Was dit nu een verkapt dreigement? Van der Heim kon deze opmerking niet goed duiden. 'Ik hebbe niet kunnen daaruit opmaaken of hij iets sal voorstellen', schreef hij. Daar was de conversatie te 'generaal' voor. De raadpensionaris maakte dus niet van de gelegenheid gebruik om door indringende vragen er precies achter te komen wat de generaal nu eigenlijk met die opmerking bedoelde.

Enige dagen later ontmoette Stair de commissie uit de Staten-Generaal belast met buitenlandse zaken. Hij bood de Republiek namens George II als keurvorst van Hannover aan, een defensieve alliantie te sluiten tot wederzijdse zekerheid. In dat geval konden de staten elkaar bijstaan bij een aanval van het Franse leger in Westfalen.

Het vermoeden van de Amsterdammers waar de Engelse regering haar troepen wilde legeren, namelijk in de zeehavens Nieuwpoort en Oostende, werd bewaarheid. Amsterdam vreesde een permanente bezetting van die havens door Engeland.¹⁷ Dit zou betekenen dat Engeland op een economisch interessante plek vaste voet op het continent zou krijgen en die wellicht niet meer wilde opgeven. Op 8 mei werd er ten huize van Van der Heim beraadslaagd door het 'conclave'. Men moest reageren op de plannen van de Engelsen. De raadpensionaris kwam met een compromis. De Republiek had geen bezwaar tegen de overkomst van de legereenheden, maar wilde graag zien dat de Engelse bondgenoot haar tegemoet kwam door de troepen niet in Oostende en Nieuwpoort te legeren. Het 'conclave' stemde met dit voorstel in.¹⁸ De Staten van Holland namen het compromis over en legden

12 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 15, De la Bassecour aan Van der Heim, 14 april 1742.

13 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 15, De la Bassecour aan Van der Heim, 14 april 1742.

14 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 17 april 1742.

15 Maillebois was de Franse opperbevelhebber van het Franse leger in Westfalen.

16 NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 17 april 1742.

17 SAA, Arch. Burgemeesters, 112, miss. Trip, Sautijn, Stael en De la Bassecour aan burgemeesters, 26 april 1742.

18 SAA, Arch. Burgemeesters, 112, miss. Trip, Stael en De la Bassecour aan burgemeesters, 11 mei 1742.

het in een secrete resolutie vast.¹⁹ De Staten-Generaal namen op 19 mei een resolutie aan waarin ook zij akkoord gingen met het Hollandse voorstel. Van de Oostenrijkse gezant hoorde Van der Heim dat de Engelsen afzagen van legering van garnizoenen in Oostende en Nieuwpoort.

Op 20 mei 's avonds, toen Van der Heim even een luchtje ging scheppen, kreeg hij visite van Stair en Trevor. Stair was woedend over de genomen resolutie. De Republiek, betoogde hij, leverde zich door dit besluit uit aan Frankrijk 'op wiens woorden men sig verliet' en wilde niets doen voor Groot-Brittannië. Hij snapte de argwaan van de Staatse leiders niet ten opzichte van de bondgenoot. Waren haar troepen gevaarlijker dan de Franse? Hij voelde zich 'ridicul' gemaakt en viel Van der Heim daarop persoonlijk aan. De raadpensionaris was wellicht verrast door het onverwachte bezoek en hield zich op de vlakte. Hij kon naar zijn zeggen, niet anders dan algemene antwoorden geven.²⁰ Amsterdam had de toorn van de generaal de dag ervoor al ondervonden. De la Bassecour had de generaal duidelijk gemaakt dat de Republiek de verkiezing van Oostende als plaats voor legering van troepen niet kon goedkeuren en dat zij ook niet te spreken was over het feit dat de besluitvorming buiten haar om was gebeurd.

Van der Heim wilde net als Amsterdam zo lang mogelijk buiten de strijd blijven, maar was wel bereid het leger in staat van paraatheid te brengen. Hij had daar twee redenen voor: ten eerste lagen er veel vreemde troepen dicht bij de landsgrenzen, zoals het Franse leger in Westfalen, en ten tweede was hij er toch niet gerust op dat de Engelse troepen niet alsnog naar Oostende en Nieuwpoort gingen, waar Stair op zinspeelde.²¹ Hij rekende Amsterdam voor dat legeraugmentatie iets minder dan 130.000 gulden zou gaan kosten. Bij de calculatie was Van der Heim uitgegaan van 30 bataljons en 50 eskadrons zowel ruitery als dragonders. Deze informatie had hij gekregen van thesaurier-generaal Jan de la Bassecour.²² Toen de Engelse militairen eenmaal in de Zuidelijke Nederlanden aankwamen, lieten ze Oostende en Nieuwpoort echter ongemoeid. Nauwgezet als hij was, noteerde de raadpensionaris waar de soldaten dan wel werden gelegerd en in welke aantallen.²³ Zo werden er in Gent 6.501 man gelegerd, Brugge kreeg 6.520 soldaten, Kortrijk 1630 militairen, Audenaerde huisvestte 1.250 man en Lier tenslotte gaf onderdak aan 435 militairen. Het totaal aantal bedroeg 16.336 aangekomen Britse soldaten.

Van der Heim vond dat de veiligheid van de Republiek het beste was gediend met krachtige militaire steun aan Maria Theresia. Dat hoefde echter niet te betekenen dat er een oorlogsverklaring moest worden afgegeven. Lodewijk XV steunde de onderhandse Franse bondgenoot Karel VII, de keurvorst van Beieren, tegen Maria Theresia, maar was formeel niet in oorlog met Oostenrijk. De Republiek zou dus aan de kant van Maria Theresia aan de oorlog als partijganger kunnen deelnemen zonder in oorlog te zijn.²⁴ In november kwam een commissie uit de Staten van Holland echter tot de conclusie dat op grond van het tweede Verdrag van Wenen (1731) de steun door middel van subsidies niet voldoende was, maar dat de Republiek wel verplicht was Maria Theresia militair te helpen. Ondanks de oppositie van Dordrecht en Den Briel bracht Van der Heim namens de Staten van Holland

¹⁹ NL-HaNA, Arch. St.v.Holl., 308, Secr. Res. (gedrukt) 12 mei 1742.

²⁰ NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 21 mei 1742.

²¹ Van Nimwegen, *De Republiek*, 162.

²² NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 30 mei 1742.

²³ NL-HaNA, Coll. Fagel, 2072, Van der Heim aan De la Bassecour, 8 juni 1742. In de bijlage werd ook vermeld welke legeronderdelen het betrof.

²⁴ Van Nimwegen, *De Republiek*, 168-170.

een voorstel in de Staten-Generaal dat voorzag in het sturen van 20.000 man naar de Zuidelijke Nederlanden. Maar de consenten van de andere provincies kwamen slechts mondjesmaat binnen. Pas op 17 mei kon de resolutie met een meerderheid van stemmen worden aangenomen. Holland kreeg de steun van Zeeland, Overijssel en Stad en Lande. Gelderland en Friesland onthielden zich. Utrecht stemde tegen. Het duurde nog tot in juni voordat de Raad van State opdracht kreeg voorbereidingen te treffen voor het vertrek van de troepen.²⁵ De drijvende kracht achter het sturen van het leger was de raadpensionaris.²⁶

Uiteindelijk kwamen de toegezegde hulptroepen te laat om deel te nemen aan de slag bij Dettingen, waar op 27 juni de Fransen werden verslagen door een Engels-Hannoveraans leger. Van der Heim had aangedrongen op snellere besluitvorming in zijn rede van 28 maart. De Staten van Holland waren ook redelijk snel tot een beslissing gekomen. De andere provincies hadden echter meer tijd nodig met als resultaat dat het Staatse leger te laat arriveerde bij Dettingen. Dat was niet goed voor het prestige van de Republiek. Zij leek een bondgenoot waar geen staat op te maken viel.

7.3 De promotiekwestie weer aan de orde in 1742

Bij de discussies over de vergroting van het leger laaide de discussie over een algemene promotie van Oranje ook weer op. Al snel na de beslissing tot augmentatie kwamen de leden van het 'conclave' bijeen 'ten huijze van de Heer Raadpensionaris' om hierover te overleggen. Men sprak af voor te stellen Willem IV de rang van luitenant-generaal van de infanterie aan te bieden. De aanwezige leden verdeelden ook de taken, want er moest met andere gewesten gesproken worden. Ten aanzien van Zeeland zou Van der Heim overleggen met de Zeeuwse gedeputeerden Buteux en Renesse en tegelijk zou hij de Zeeuwse raadpensionaris en een aantal Overijsselse en Gelderse regenten aanschrijven.²⁷ Het 'conclave' verwachtte eigenlijk dat de prins zou weigeren, omdat de aangeboden rang nog steeds beneden zijn waardigheid zou zijn. Deze manier van beïnvloeden werd allerm minst op prijs gesteld door de Oranjegezinde Gelderse regent Assueer baron van Heeckeren van Roderlo. Hij sprak Van der Heim hier op aan. De manier waarop Holland dit aanpakte was niet acceptabel, aldus de baron. 'Ik sogte dilay, waarop [hij] mij seide dat het niet konde uijtstellen wijl wiste de intrigues die gebruikt wierden om dit werk af te doen op een wijze bequaam om door de te geschieden injustitie en geweld alles over hoop te helpen'.²⁸ Van der Heim zat met het verwijt in zijn maag en bekende aan De la Basssecour: 'Ik hield mij of het niet begreep en nam beraad tot de andere week, communiceerde met de graaf van Rechteren die aannam den selven dag de heer Torck²⁹ te schrijven'.³⁰ Als Van Rechteren niet had aangeboden de invloedrijke landdrost van de Veluwe in stelling te brengen dan had hij het zelf

²⁵ Van Nimwegen, *De Republiek*, 173.

²⁶ Gerretson en Geyl, *Briefwisseling*, deel I, 65, Willem Bentinck aan de gravin van Portland 14 juni 1743. Hij schreef aan zijn moeder: 'As to the affair of the marching of the troops, it is the work of the pensionary'; zie eveneens Kramer, 'Europese grote mogendheid', 354.

²⁷ SAA, Arch. Burgemeesters, 112, miss. Trip, Munter, De la Basssecour en Stael aan burgemeesters, 3 maart 1742.

²⁸ NL-HaNA, Coll. Fagel, 673, Van der Heim aan De la Basssecour, 13 april 1742 (afschrift).

²⁹ Lubbert Adolph Torck van Rozendaal (1687-1758), Gelders regent. Hij was naast landdrost van de Veluwe vanaf 1729 raad in de Rekenkamer van Gelderland en in 1730 landdrost van de Veluwe. Zie NNBW, deel V, 955.

³⁰ NL-HaNA, Coll. Fagel, 673, Van der Heim aan De la Basssecour, 13 april 1742 (afschrift).

gedaan, schreef hij aan De la Bassecour. Toen in april 1742 een groot aantal gedeputeerden terug was naar hun provincies probeerden in de Staten-Generaal diegenen, die tegen een benoeming van de prins waren een promotie door te drukken. Uiteraard zou prins Willem in deze promotie niet mee worden genomen. Deze opzet mislukte, omdat baron Van Heeckeren van Roderlo met steun van afgevaardigden uit Friesland, Stad en Lande en Utrecht hier niet mee instemde.³¹

Van Heeckeren deed eind juni, samen met vertegenwoordigers van de stadhouderlijke provincies en Utrecht, een beroep op Van der Heim en Bentinck om de promotiekwestie opnieuw bespreekbaar te maken.³² De Friese afgevaardigde bij de Staten-Generaal, de Oranjegezinde Wybrand van Itsma vroeg aan Willem IV instructies, omdat hij benaderd was door Van Randwijk en Van Heeckeren om gezamenlijk op te trekken.³³ Eind juni was de bijeenkomst. Aanwezig waren uiteraard Assueer van Heeckeren als de organisator namens Gelderland, de heren Peter Mogge uit Zeeland, Diederik Jacob van Tuyll van Serooskerke van Zuylen uit Utrecht, Anthony Adriaan van Iddekinge uit Stad en Lande, Van der Heim en Bentinck namens Holland en Reinhard Borchard Rutger van Rechteren en Johan Jacobson namens Overijssel. De bijeenkomst begon al met een ruzie tussen de Overijsselse afgevaardigden Jacobson en Van Rechteren. De eerste maakte de laatste verwijten dat hij zich binnengedrongen had, terwijl Van Rechteren tegenwierp dat hij was uitgenodigd. Het voorstel van Van Heeckeren werd door Van der Heim, bijgevallen door Van Rechteren, bekritiseerd, waarna de raadpensionaris, gevolgd door Van Rechteren en Mogge, de zaal verliet. De conferentie, eenmaal begonnen met onenigheid, leidde tot niets.³⁴ In de provincie Gelderland begon de steun voor de prins af te kalven. Door een promotie tegen te houden kon een aantal edellieden die normaal een carrière in het leger ambieerden, nu echter niet benoemd worden. De afgevaardigden van Gelderland deden het voorstel om de promotiekwestie zo snel mogelijk af te ronden en prins Willem tot generaal van de infanterie te benoemen, maar dit voorstel werd niet in stemming gebracht.³⁵

Van Itsma schreef aan Willem IV begin september dat hij Holland nog niet over de promotie gehoord had 'of om dat Dordregt so ver niet wil gaan of dat men hoopt Friesland en Stad en Lande met Gelderland te doen overstemmen, want een Hollands heer heeft mij, gelijk altijd gepresumeert heb, genoeg te kennen gegeven dat men de overstemming niet gaarn in dese tijt soude practiseren'.³⁶ De Friese gedeputeerde merkte dat er wat broeide en zijn gevoel bedroog hem niet. In de brief die verhaalde over de deliberatie inzake de promotie, schetste Van Itsma geen florissant beeld van de manier waarop de raadpensionaris het besluit van de meerderheid mededeelde. Op 19 september 'na de ordinari saaken afgeleesen waaren deed de Raad-Pensionaris met hurten en stoten' verslag wat Gelderland aan Holland had voorgesteld. 'Hij seide, dat zijn Principalen met Gelderland de nootsake-lijkheit van een promotie begreepen, maar omtrent het tweede voorstel dat U:D:H daar in begreepen behoorde te sijn als jongste generaal van de infanterie was bij Hollant bedenkelijkheit, maar om egter de Bontgenoten tegemoet te komen waaren sij genegen U:D:H het een convenabel militair caracter te geeven namentlijk lt-generaal'.³⁷

31 Bruggeman, Nassau, 349-350.

32 Bruggeman, Nassau, 354-355.

33 KHA, Arch. Willem IV, 173-39, Van Itsma aan Willem IV, 16 juni 1742.

34 KHA, Arch. Willem IV, 173-39, Van Itsma aan Willem IV, 30 juni 1742.

35 Van Nimwegen, De Republiek, 163.

36 KHA, Arch. Willem IV, 173-39, Van Itsma aan Willem IV, 1 september 1742.

37 KHA, Arch. Willem IV, 173-39, Van Itsma aan Willem IV, 20 september 1742.

Gelderland onder leiding van de edelman Van Lynden ging met het Hollandse compromisvoorstel mee. Zeeland en Overijssel sloten zich bij Holland aan. Utrecht wilde eerst het Hollandse voorstel aan de eigen Staten voorleggen. De Friezen wisten niet zo snel hoe te reageren en brachten hun eigen resolutie uit 1739 en een memorie van de prins over de promotie in. Ook Stad en Lande kwam met een eigen resolutie.

Uiteindelijk tekende er zich een meerderheid af voor het Hollandse voorstel. Friesland protesteerde tegen de gang van zaken, ook al waren de Friese gedeputeerden het onderling niet helemaal eens met het protest. Van Aylva en Van Itsma, de opsteller van het protest, zaten op één lijn. Willem van Haren, de derde Friese gedeputeerde, had duidelijk moeite met een protest tegen een meerderheidsbesluit, maar sloot zich uiteindelijk wel bij het protest aan. De gedeputeerden van Stad en Lande hadden onderling problemen met het opstellen van een tekst. Het maakte geen sterke indruk naar de provincies die, met Holland voorop, de promotie wilden doorzetten.³⁸ Er werden twaalf generaals, de helft 'uitheems', achttien luitenant-generaals waaronder Willem IV, 30 generaal-majors en 23 brigadiers benoemd. In de brieven van Van Itsma aan Willem IV speelt Van der Heim geen grote rol, of het nu over de promotiekwestie of internationale zaken ging. Wel ondersteunde hij de buitenlandse politiek van Van der Heim. Hij zag dat het oogmerk van de gevolgde politiek 'een seeker vrede en veilige ruste' voor de staat ten doel had. Ondanks het feit dat Holland onder leiding van Van der Heim de stadhoudelijke provincies overvallen had met het voorstel over de promotie, was het oordeel over de raadpensionaris van de Fries vrij mild. Geen groot man weliswaar, wat niet echt een positieve kwalificatie is, maar de raadpensionaris was wel een eerlijk man.³⁹ Dit werd opgetekend door iemand die zich geen blad voor de mond nam. Voor andere figuren had Van Itsma geen goed woord over namelijk. 'Het is seltsaam dat so weinig eerlijke luiden in deese landen in de regeringen (te) vinde' zijn, schreef hij verzuchtend aan Willem IV.⁴⁰ In het licht van deze opmerking krijgt zijn het compliment over Van der Heim, extra kleur.

Willem IV was zeer teleurgesteld over de hem aangeboden rang en de uitslag van de beraadslaging. Sneller dan zijn omgeving had verwacht zag de prins af van een benoeming tot luitenant-generaal. Johan Vegelin van Claerbergen had gedacht dat Willem IV zijn verzet nog niet zou opgeven.⁴¹ De rol van Willem IV leek uitgespeeld. Hij bedankte voor de eer. Dat hadden de tegenstanders verwacht en gehoopt. De aanhangers van de Friese stadhouder waren verdeeld hoe te reageren op de situatie. Dit werd nog eens geïllustreerd doordat een voormalig opperstalmeester van de prins, Hobbe van Aylva, niet aarzelde de positie van luitenant-generaal wel te aanvaarden.⁴² Willem Bentinck, telg uit een geslacht met traditioneel hechte banden met de Oranjes,⁴³ zette zich aan het hoofd van de 'Oranjepartij' en nam stelling ten gunste van het herstel van het stadhouderschap door een bezoek aan de prins af te leggen op Het Loo, eind 1743.⁴⁴

De strategie besproken in het 'conclave' had gewerkt. De prins weigerde de rang van luitenant-generaal en de raadpensionaris had het doel bereikt op een manier waarop hij geen echte vijanden

³⁸ Bruggeman, Nassau, 359-360.

³⁹ KHA, Arch. Willem IV, 173-39, Van Itsma aan Willem IV, 30 juli 1743.

⁴⁰ KHA, Arch. Willem IV, 173-39, Van Itsma aan Willem IV, 22 september 1742.

⁴¹ Bruggeman, Nassau, 361.

⁴² Bruggeman, Nassau, 361.

⁴³ Hans Willem Bentinck, de vader van Willem, was met Willem III het Kanaal overgestoken en had de Koning-Stadhouder met raad en daad bijgestaan.

⁴⁴ De Jongste, 'Bewind', 55.

erbij had gekregen. De verhoudingen binnen de Republiek waren niet verziekt dankzij het diplomatieke optreden van Van der Heim.

7.4 Financiële gevolgen van de nieuwe Engelse politiek 1742-1743

Het geldgebrek na de Spaanse Successieoorlog was een telkens terugkerend probleem dat zijn weerslag had op de gevoerde buitenlandse politiek. Het liep als een rode draad door de politiek van de Republiek in het eerste helft van de achttiende eeuw. De augmentatie en het marsvaardig maken van soldaten betekenden een verzwaring van de financiële lasten. De vraag naar de uitgaven en inkomsten en naar het van effect van bovengenoemde maatregelen daarop bracht Van der Heim achter zijn bureau. De resolutie van Holland van 28 november 1742 vormde het startpunt.⁴⁵ Hierin werden de Ridderschap en de Edel Groot Mogenden gelast met de Gecommitteerde Raden van beide kwartieren uit te zoeken welke uitgaven over het jaar 1743 niet met de ordinarijs middelen te bekostigen zouden zijn. Zoals hij gewoon was te doen maakte hij ook weer notulen van het besogne van 6 december. Na de overwegingen en suggesties van de leden te hebben opgeschreven, ging hij rekenen. Bladen met berekeningen vloeiden uit zijn pen. De berekeningen werden soms voorzien van toelichtingen. In een eerste schets gaf hij onder andere een opsomming van uitgaven in 1742 waar niet op gerekend was: soldijen aan Zwitsers 123.575:5 gulden, subsidie voor dijkversteving⁴⁶ in West-Friesland 250.000 gulden, hulp aan Maria Theresia 489.798:15 gulden, kosten gemaakt wegens inundaties in 1741 en 1742 863.3374 gulden etc. Uit deze opsomming bleek dat de tegenslagen niet alleen voortvloeiden uit de oorlog. De winters van 1740 en 1741 waren extreem streng geweest. Daarnaast was er de teleurstellende opbrengst van de *Personeele Quotisatie*. Het duurde namelijk lang voordat de kohieren gereed waren en men tot daadwerkelijke heffing kon overgaan. Slechts drie steden en districten hadden de kohieren in 1742 gereed.

Na vier vellen kladberekeningen zette hij, nog altijd een cijferman, zich aan de *Consideration op de extraordinarijs middelen voor het jaar 1743*. Daarin betoogde hij dat uitgaven van het aankomende jaar 1743 de inkomsten weer zouden overstijgen wanneer de belastingen niet werden verhoogd. Van der Heim berekende dat de extra onvoorziene kosten het gehele reservefonds zouden leegtrekken. 'En hoe kan men denken', schreef hij 'dat er niet meer sal moeten besorgt worden vooral daar genoegzaam de geheele petitien tot de fortificatiën en magazijnen in 't jaar 1741 gedaan voor de quote deeser provincie te betalen zijn'. De kas was zeer 'schraal'. Hij had berekend dat er voor het jaar 1742 nog posten niet betaald waren ten bedrage van 400.000 gulden. Deze posten zouden in de begroting van 1743 meegenomen moeten worden.

Op het instrument van een personele quotisatie kon Van der Heim dus nog niet al te veel rekenen. Hij beredeneerde dat, wanneer men nu niet zou besluiten tot verhoging van de belastingen en 'tot het introducereen van eene personele last', dit volgend jaar wel zou gebeuren. Niet verhogen betekende eigenlijk dat de schade aan de kas zou toenemen. Bovendien was zijn inschatting dat de *Personeele Quotisatie*, 'aan welke gearbeijd word', niet genoeg zou opbrengen om het tekort weg te werken. Hij maakte zich dan ook zorgen voor het jaar 1744 waarin naar zijn verwachting de post voor soldij

⁴⁵ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, Res. St.v.Holl. betreffende verhogen van inkomsten.

⁴⁶ Een paalwormplaag tastte de dijken aan.

nog meer zou oplopen. Men kon op de vingers uittellen dat als de inkomsten gelijk bleven en de uitgaven voor het leger met de helft zouden toenemen, er desastreuze gevolgen voor 's lands financiën verwacht mochten worden. De leden dienden dan ook daadkracht te tonen in de 'besoignes der finantien'. Hij sloot zijn *Consideratien* af met: 'Als men eens onderstelt, welke God geeve, dat de troubles dit jaar sullen eindigen is de swaargheid nog de selve, wijl de betaaling der militie 21 maanden ten agteren staat en er dus, als men al konde koomen tot vermindering van militie, 21 maanden verlopen moeten, eer de last vermindert, en daarom moet ook op het vervolg worden gesien dat niet gebeurlijk maar noodsaakelijk te gebeuren is'.

Donderdag 28 februari 1743 werd door de Staten van Holland over de financiële situatie gedebatteerd. De *Consideratien* waren onderdeel van de besprekingen. De deliberaties leidden niet tot een conclusie. Dus stelde men vast op 30 maart de beraadslagingen voort te zetten. Uiteindelijk besloten de Staten een lening uit te schrijven voor 3.232.500 gulden aan verschillende soorten obligaties, 441.500 gulden aan diverse leningen, 30.700 gulden aan losrenten, 24.500 gulden aan lijfrenten; een totaal dus aan leningen voor dat jaar van 3.729.200 gulden.⁴⁷

De inkomsten over het jaar 1743 bedroegen 20.336.923 gulden. De uitgaven waren echter hoger namelijk 24.516.815 gulden.⁴⁸ De schuldenlast was ook nu weer gestegen. De invoering van de *Personeele Quotisatie* had nog geen vruchten afgeworpen.

7.5 Het roerige jaar 1744

Zoals wij zagen had de raadpensionaris in de *Consideratien* in 1743 al geschreven dat hij verwachtte dat de uitgaven voor het leger in 1744 zouden stijgen. Gezien de dreigende situatie had hij Maria Theresia weer het hulpkorps toegezegd van 20.000 man. Daarnaast zou er nog een korps van 20.000 man in gereedheid worden gebracht om in de Oostenrijkse Nederlanden de belangen van de vorstin, maar uiteraard ook die van de Republiek te behartigen.

De raadpensionaris liet Wybrand van Itsma tijdens een 'vriendschappelijke conversatie' een geheim rapport van Holland zien, onder voorwaarde, dat hij er niet over zou spreken. In dat rapport stond het voornemen van Holland om de Raad van State te verzoeken de twee korpsen in gereedheid te brengen.⁴⁹ Van der Heim bejegende de Fries uiterst vriendelijk, ook al was hij zijn politieke tegenstander, inzake de promotie van Willem IV. De raadpensionaris deelde hetzelfde ook mee aan Trevor, waarbij hij expliciet vermeldde dat het leger enkel voor defensieve doeleinden zou worden ingezet en het grondgebied van de Oostenrijkse Nederlanden niet zou verlaten.⁵⁰ Gezien de nieuwe buitenlandse politiek van Frankrijk geen overbodige luxe.

In januari 1743 was namelijk de leider van de Franse buitenlandse politiek, de gematigde kardinaal Fleury, overleden. Lodewijk XV had de regie over de buitenlandse politiek nu persoonlijk overgenomen. Dat betekende een duidelijke wijziging in het internationale optreden van zijn land. Hij sloot een alliantie met Pruisen dat Bohemen binnenviel, verklaarde de oorlog aan Groot-Brittannië en Oostenrijk en liet de leiders van de Republiek weten dat hij de Zuidelijke Nederlanden niet onge-

⁴⁷ Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën: Holland*, 300-301.

⁴⁸ Dormans, *Het tekort*, 95.

⁴⁹ KHA, Arch. Willem IV, 173-39, Van Itsma aan Willem IV, 1 februari 1744.

⁵⁰ Van Nimwegen, *De Republiek*, 182.

moeid kon laten. In januari 1744 speelde de Franse koning zijn volgende troef uit. Hij stemde in met het steunen van Karel Eduard Stuart, *Bonnie Prince Charles*, die rechten deed gelden op de tronen van Engeland, Schotland en Ierland. Deze was een kleinzoon van de verdreven Engelse koning Jacobus II. *The Young Pretender*,⁵¹ zoals hij werd genoemd, had een leger van 10.000 man onder aanvoering van Maurits van Saksen op de been gebracht. Dat leger stond klaar voor een invasie in Groot-Brittannië. Op 1 maart deed Trevor een verzoek om hulp bij Van der Heim op grond van het verdrag gesloten in 1678. De raadpensionaris zocht eerst uit op grond van welk verdrag en welke artikelen de Republiek hieraan gehoor moest geven. Om een goed inzicht te verkrijgen in de bondgenootschappelijke verplichtingen noteerde hij op een kladpapier de artikelen tot wederzijdse bijstand, die in verschillende verdragen overeengekomen waren.⁵² Hij kon na zijn onderzoek niet anders dan concluderen dat Trevor terecht een beroep deed op het defensief verdrag, dat voorzag in wederzijdse bijstand, gesloten bij de Vrede van Nijmegen (1678).⁵³ Tenslotte trok Lodewijk XV in mei ook de Oostenrijkse Nederlanden binnen.

Daarnaast was Groot-Brittannië bevoegd op basis van het Nijmeegse verdrag 20 oorlogsschepen te vragen en zouden de kosten voor het transport van de troepen ook voor rekening komen van de Republiek. De admiraliteiten van Amsterdam en Rotterdam hadden echter al aangegeven 'dat 'er geene schepen aen de hand of gereed sijn'.⁵⁴ Toen George II de Staten-Generaal op 26 april officieel verzocht voorbereidingen te treffen om een hulptroep van 6.000 man naar Groot-Brittannië te sturen op grond van het defensief verdrag van 1678, was dat aantal gelukkig minder dan op grond van dit verdrag kon worden verlangd.

Ook de meeste Engelse militairen verlieten de Nederlanden. De verwachte landing van de Jacobieten ging dankzij een storm echter niet door, maar de dreiging was niet verdwenen. Dit betekende dat de troepen in Engeland bleven.⁵⁵ Op 17 mei vielen de Fransen met 80.000 man de Oostenrijkse Nederlanden binnen. Veel van de Engelse soldaten waren nog niet terug en de Oostenrijkse troepen werden elders beziggehouden. George II maakte bovendien niet zoveel haast met het terugzenden van zijn troepen naar het vasteland, ook niet na aandrang van de Staatse gezant Van den Boetzelaer.

7.6 Memorie tot herstel van de vrede in Europa 1744

De Staten-Generaal besloten daarop Unico Wilhelm van Wassenaer Twickel⁵⁶ naar Lodewijk XV te sturen.⁵⁷ Deze moest proberen te weten te komen op welke voorwaarden de Franse koning bereid was de rust en vrede te herstellen en de Franse opmars in de Zuidelijke Nederlanden tot staan te brengen. Van Wassenaer Twickel kreeg de opdracht mee, zich onder andere op het traktaat van 1717

⁵¹ Zijn grootvader was de door Willem III verdreven koning Jacobus II. Diens zoon Jacobus Frans Eduard Stuart had tevergeefs rechten op de Britse troon doen gelden en werd de *Old Pretender* genoemd.

⁵² NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 452, Aantekeningen: '5e art. 1678 13 maart, 4e art. 9 juni 1703, 14 art. traktaat v barrière van Utrecht 30 jan, separaat art. 1716 3 april, separaat art. 1717 4 jan, 3e art. 1738 27 mei'.

⁵³ Troost, Willem III, 144-145.

⁵⁴ NL-HaNA, Coll. Fagel, 676, Van der Heim aan Hop, 3 maart 1744 (afschrift); zie eveneens NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 452, Aantekeningen.

⁵⁵ Porta, Corver, 184.

⁵⁶ Dit lid van de familie Van Wassenaer was geen onverdienstelijk componist.

⁵⁷ NL-HaNA Arch. Van der Heim, 377, Van der Heim aan Van Hoey, 1 mei 1744.

te beroepen.⁵⁸ Zonder succes overigens. De koning kon geen vrede sluiten op de voorwaarden van de Republiek.⁵⁹ De oorlog in de Zuidelijke Nederlanden ging gewoon door en verliep succesvol voor Frankrijk. Als de Republiek vrede wilde dan moest zij zelf maar met een plan komen.

Van der Heim zette zich in deze tijd tot het schrijven van een 'Plan tot herstel van de vrede in Europa'.⁶⁰ In dit plan werden nog al wat voorwaarden aan Frankrijk gesteld. De situatie in de Oostenrijkse Nederlanden zou worden hersteld zoals bij de Vrede van Utrecht was afgesproken. Dat hield in dat Frankrijk de bezette gebieden verliet, de Barrièresteden teruggaf aan de Republiek en zou beloven de Barrièresteden nooit meer aan te vallen. Daarnaast zou Frankrijk de Pragmatieke Sanctie garanderen en de op Maria Thersia veroverde gebieden teruggeven. Ook zou het land de vestingwerken slechten die het sinds 1738 in het keizerrijk had aangelegd. Lodewijk XV werd gehouden de protestantse successie in Groot-Brittannië te respecteren en dus af te zien van hulp aan *The Young Pretender*. Tenslotte zou Frankrijk ook de vestingwerken bij Duinkerken afbreken.

Het plan getuigde niet van veel realiteitszin. De Fransen boekten militaire successen en de Republiek stond er in de Oostenrijkse Nederlanden bijna alleen voor. Het was dus erg naïef om te veronderstellen dat de Franse koning op de laatste voorstellen zou ingaan. Zover kwam het niet eens! Toen Van Wassenae Twickel het plan van Van der Heim had ontvangen en aanbood aan Lodewijks ministers, gaven dezen hem te kennen dat zij dit plan onmogelijk aan de koning konden voorleggen.⁶¹ Het blijft gissen met wat voor doel Van der Heim een plan opstelde, dat gedoemd was in de prullenbak te verdwijnen, omdat het niet van veel realiteitszin getuigde. Wellicht hanteerde hij hier wel dezelfde tactiek als in de promotiekwestie van Oranje, namelijk een voorstel doen dat door de tegenpartij wel geweigerd moest worden. De oorlog ging gewoon door en een vrede was nog niet in zicht. Engeland en Oostenrijk bleven aandringen op een oorlogsverklaring van de Republiek, maar Van der Heim en het 'conclave' wilden daarvan niet weten, bevreesd als zij waren dat de oorlog onbeheersbaarder zou worden zoals de Spaanse Successieoorlog dat geweest was.

7.7 De financiële situatie in 1744

Heel wat realistischer was de raadpensionaris wanneer het de financiën betrof. 'De constitutie (...) van de financiën is quaad', schreef Van der Heim aan de Friese gedeputeerde bij de Staten-Generaal, Johan Vegelin van Claerbergen, met wie hij een goede band onderhield. Hij ergerde zich aan de knulligheid waarmee sommige provincies hun financiële huishouding regelden: die was 'klugtig en niet minder wonderlijk ter generaliteit, daer ieder meester wil spelen of directelijk of door anderen aan te setten'. Hij wilde graag eens met Vegelin mondeling openhartig redeneren, want hij zag 'het quaad van alle kanten en geene remedien'.⁶² De kosten waren weer flink gestegen, zoals Van der Heim al had voorspeld toen hij de begroting voor 1743 opmaakte. De soldijen hadden meer bedragen

⁵⁸ Dit traktaat haalt Van der Heim ook aan in zijn *Effecten en Reflectien*. Eveneens in *Bedenkelijkheeden* aangehaald. Kern is een defensief verbond gesloten in 1717 tussen Frankrijk en de Republiek op grond waarvan Van der Heim vindt dat er geen nieuw neutraliteitsverdrag hoeft te worden gesloten.

⁵⁹ De Jonge, *Geschiedenis diplomatie*, 76.

⁶⁰ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 661, 'Plan' memorie tot herstel van de vrede in Europa (concept).

⁶¹ NL-HaNA, Arch. St.-Gen., 6874, Secr. brieven betreffende Frankrijk, Van Wassenae Twickel aan Fagel, 26 juli 1744.

⁶² Tresoar, Arch. Van Eysinga, 4072, Van der Heim aan Vegelin van Claerbergen, 16 juni 1744.

dan in 1743. Het tekort was weer opgelopen.⁶³ Uiteindelijk waren de lasten over 1744 515.022:15 gulden hoger. Hij had de invoering van een derde ambtsgeld nodig gehad om nog enigszins geld in kas te hebben, 'sonder welk comptoiren niet te redden souden zijn geweest'.⁶⁴ Alle ambtenaren werden verplicht tegen obligaties geld aan hun overheid te lenen. De opbrengst was 2.100.000 gulden. De *Personeele Quotisatie* leverde 966.000 gulden op. Niet een bedrag waarmee het tekort werd opgevuld, hetgeen Van der Heim ook niet had verwacht.

Holland was niet het enige gewest waar de bodem van de schatkist was bereikt. Het Friese platte-land werd in 1744 getroffen door de tweede golf van veepest.⁶⁵ Als gevolg daarvan was er in Friesland een enorme daling van de belastingopbrengsten. Vegelin van Claerbergen vroeg dan ook om hulp. Hij schreef aan Van der Heim dat het gewest niet aan de belastingverplichtingen kon voldoen tenzij de Unie of Holland zou bijspringen.⁶⁶ Maar Van der Heim kon niet helpen. Hij zou niet weten waar Holland het geld vandaan moest halen, schreef hij.⁶⁷ Waar was de man gebleven die de Staten van Holland vermanend toesprak toen hij voor zijn tweede ambtstermijn opging en vond dat de provincie haar financiën niet goed onder controle had? Door allerlei oorzaken als strenge winters, de veepest en natuurlijk de oorlog werd het lastig een gezond financieel beleid te voeren. De Hollandse inkomsten over 1744 bedroegen 21.939.707 gulden, maar de uitgaven stegen veel sneller en bedroegen 27.017.723 gulden.⁶⁸ Dit betekende dat ondanks de eerste opbrengsten van de *Personeele Quotisatie* Van der Heim niet bij machte was gebleken de kosten in de hand te houden. Hij was er in 1743 al bang voor geweest.

7.8 Het lonkende griffierschap eind 1744

De griffier François Fagel de Oude (1659-1746) wilde er in 1744, na enkele keren tevergeefs een verzoek tot aftreden ingediend te hebben, serieus werk van maken om het stokje aan iemand anders over te dragen.

Hij was zijn vader opgevolgd als griffier op 13 februari 1690 na diens overlijden. Net als de meeste mannelijke Fagels had François rechten gestudeerd. Hij was een man met een brede belangstelling. Hij studeerde tevens godsdienstige en politieke wetenschappen en had interesse voor literatuur en kunst.⁶⁹ Fagel beheerste vijf talen. Hij was een verwoed verzamelaar van onder andere munten en boeken.⁷⁰ In de eerste helft van zijn leven liet hij zich door zijn verzameldrift zo meeslepen, dat hij meer uitgaf dan hij kon betalen. Hij was echter zeer vermogend en door het geld dat hij kreeg uit de emolumenten, aan zijn ambt verbonden, groeide dat vermogen snel weer aan. In de tweede helft van zijn leven ging hij wel voorzichtiger om met zijn middelen.⁷¹ Hij bleef verzamelen en voorzag

⁶³ Op de gemeene middelen is verlooren 1743 65.808:10 schreef hij: NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, Begroting voor 1744.

⁶⁴ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, Begroting voor 1745.

⁶⁵ De eerste was in de jaren 1714-1720 geweest.

⁶⁶ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 335, Vegelin van Claerbergen aan Van der Heim, 3 oktober 1744.

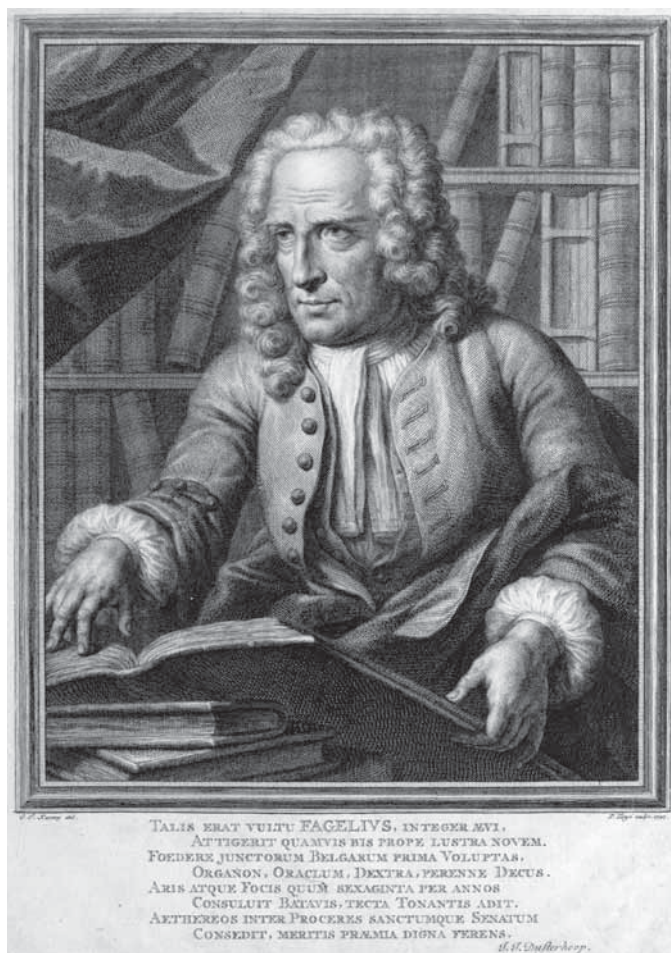
⁶⁷ Tresoor, Arch. Van Eysinga, 4072, Van der Heim aan Vegelin van Claerbergen, 6 oktober 1744.

⁶⁸ Dormans, *Het tekort*, 95.

⁶⁹ Japikse, *Archief Fagel*, xvi.

⁷⁰ Heringa, *Fagel*, 86.

⁷¹ Heringa, *Fagel*, 83.

Afb. 19 François Fagel (1659-1746) commies bij de Griffie (1680-1690), griffier van de Staten-Generaal (1690-1744). Gravure toegeschreven aan Pieter Tanjé 1747 (Iconografisch Bureau, Den Haag).

kunstschilders regelmatig van opdrachten.⁷² Hij huwde in augustus 1693 Elisabeth van Slingelandt, de zus van Simon van Slingelandt, op dat moment de secretaris van de Raad van State. Fagel was nog geen twee jaar met haar gehuwd, toen zij al in het kraambed stierf bij de geboorte van hun dochter Margaretha. Deze overleed in 1715.⁷³ Fagel hertrouwde niet meer.

Hij werd met de raadpensionaris Anthonie Heinsius, de thesaurier-generaal Jacob Hop en Simon van Slingelandt al enige tijd gerekend tot belangrijkste ministers van de Republiek. Nadat Hop en Heinsius waren overleden in 1727 respectievelijk 1720 bleven Van Slingelandt en hij over als de meest ervaren staatslieden. Fagel genoot aanzien niet alleen door zijn enorme ervaring, maar ook door zijn tact, bescheiden opstelling en zijn hoffelijke manieren.⁷⁴ Hij stond bekend als een bijzonder genereus man.

⁷² Heringa, Fagel, 89.

⁷³ Heringa, Fagel, 68.

⁷⁴ NNBW, deel III, 387.

François Fagel was een man, die men niet graag zag vertrekken. Zoals wij zagen had hij kort na het overlijden van Van Slingelandt een poging gedaan om van zijn ambt ontheven te worden. Door zijn hoge leeftijd van 76 jaar en zijn hardhorendheid was hij van mening, niet goed meer te kunnen functioneren.⁷⁵ Met succes wist de vergadering Fagel toen te bewegen van dit besluit af te zien en voorlopig nog aan te blijven. De griffier bleef nog zeven jaar in functie. In 1744 – Fagel was inmiddels 83 jaar – vond hij dat zijn tijd toch echt gekomen was en ging de vergadering akkoord met zijn vertrek. Er kwam een einde aan een imposante loopbaan. Met hem vertrok een ambtenaar met een bijna ongeëvenaard gezag, wiens opinie vaak werd overgenomen door de Staten-Generaal.⁷⁶ Een belangrijk generaliteitsambt kwam vacant: dat van griffier.

De griffier had sinds 1584 twee hoofdtaken. Allereerst vervulde hij de rol van secretaris van de vergadering van de Staten-Generaal en was hij de degene die namens de generaliteit gasten ontving.⁷⁷ De griffier tekende de resoluties op. Dat wil zeggen, hij noteerde de propositie, de adviezen van de leden en de conclusie van de voorzitter.⁷⁸ Hieruit distilleerde hij de formulering van het uiteindelijke besluit. Na 1680 werd deze taak overgenomen door de commies en nog weer later door klerken. De griffier bleef wel persoonlijk ondersteuning bieden in de secrete besognes en de commissariale zaken. Hij had zodoende toegang tot alle (secrete) besognes en conferenties van de Staten-Generaal. Dit was niet alleen belangrijk, omdat hij nu een vaste plaats kreeg in de kerngroep van de Staten-Generaal, maar ook omdat hij in de commissies, anders dan in de volle vergadering, recht van stemmen en spreken had. De griffier werd zodoende een belangrijk ambtenaar, die kon wedijveren met de raadpensionaris.⁷⁹

De tweede belangrijke taak was de verzorging van de communicatie met ambtenaren van andere generaliteitscolleges of met de provincies. Hij moest er namelijk op toezien dat de besluiten, die in de vergadering van de Staten-Generaal werden genomen correct en tijdig werden uitgevoerd. Afstemming met die andere colleges was dus een belangrijke taak.⁸⁰ De griffier onderhield de formele en informele communicatie met de Staatse gezanten in het buitenland. Terwijl de raadpensionaris als een ‘minister van buitenlandse zaken’ optrad, kreeg de griffier de leiding over het diplomatieke apparaat. Hij werkte daarbij nauw samen met de raadpensionaris, hoewel deze daarin formeel geen rol speelde.⁸¹

Tot slot voerde hij het beheer over het archief van Haar Hoog Mogenden, waarbij hij de secrete zaken een tijdlang op zijn eigen kamer bewaarde.

De griffier had een klein ambtenarenapparaat tot zijn beschikking, waar hij leiding aan gaf. Zijn belangrijkste medewerkers waren de commies, de klerk-directeur en de agent.

De hoofdtaak van de commies was na 1680 de ondersteuning van de vergaderingen van de Staten-Generaal en de binnenlandse zaken.⁸² Al eerder had hij als taak gekregen de griffier bij afwezigheid te vervangen. Door uitbreiding van zijn taken werd de commies één van de belangrijkste generaliteits-

75 RAG, Oud Arch. Stad Gorinchem, 203, Tierens, Deijm en De Bijle aan stadsbestuur, 9 januari 1737.

76 Van Deursen, ‘Staatsinstellingen’, 365.

77 Thomassen, *Instrumenten*, 436.

78 Van Riemsdijk, *De Griffie*, 19-20.

79 Van Deursen, ‘Staatsinstellingen’, 365.

80 Thomassen, *Instrumenten*, 438.

81 Thomassen, *Instrumenten*, 439-440.

82 De commies kreeg toen ook een instructie.

ambtenaren. In de tijd van de griffier François Fagel – in 1680 benoemd als commies en tien jaar later tot griffier en in 1744 afgetreden – was de commies zozeer in aanzien gestegen en leek zijn instructie zo op die van de griffier, dat hij de titel verwierf van mede- of tweede griffier. Jacob Gilles bekleedde onder andere het ambt van tweede griffier.

Het ambt dus van griffier was dus zeer begerenswaardig, omdat er veel invloed aan ontleend kon worden, zelfs zonder formele politieke verantwoordelijkheid. In dit opzicht maakte het griffierschap een heel andere ontwikkeling door dan het ambt van raadpensionaris. Dat het als een belangrijk ambt gezien werd blijkt wel uit het feit dat Holland het sinds de benoeming van Cornelis Musch in 1628 niet meer uit handen gaf.⁸³ Het karakter van het ambt werd 125 jaar bepaald door één familie: de familie Fagel! De ambtsopvatting van deze familie was te omschrijven als: het land te dienen en niet te sturen. Deze opvatting en de discrete manier waarop de Fagels hun invloed aanwendden, droeg ertoe bij dat het ambt geen onderwerp was van een politieke machtsstrijd.⁸⁴ De Fagels hielden het ambt meer dan een eeuw in de familie. En in ere!

Zes provincies hadden al snel een opvolger voor de griffier op het oog: de raadpensionaris. Waarom viel de keuze op Van der Heim?⁸⁵ De raadpensionaris was hardwerkend, punctueel. Dat had hij wel bewezen in zijn vorige ambten. Hij had als raadpensionaris veel ervaring met het verzorgen van notulen en kopiëren van tal van stukken, ook van het behandelen van de buitenlandse correspondentie en het leiden van een gewichtig kantoor en was zo de meest ervaren persoon. Ooit had hij Fagel vervangen. Voorts was hij voor alle provincies acceptabel, mede dankzij zijn onbesproken gedrag. Wellicht had Van der Heim weleens te kennen gegeven het ambt te ambiëren. En: het raadpensionarisschap viel hem tenslotte zwaar. De Staten van Holland kregen lucht van deze mogelijke vacaturevervulling. Op 2 december 's avonds waren dan ook de voorname leden van de Staten ten huize van Van Wassenauer Obdam bijeengekomen om zich op de ontstane situatie te beraden.⁸⁶ De dag er na kwam de kwestie in de vergadering van de Staten van Holland aan de orde. De vergadering was het snel eens. Het was onwenselijk Van der Heim te laten gaan, de staat in het algemeen en de provincie in het bijzonder zouden er teveel nadeel van ondervinden. Zij konden Van der Heim niet missen als raadpensionaris, het ambt dat hij acht jaar 'met veel lof en applaus (algemene bijval) heeft waargenomen'. Het was noodzakelijk om hem te behouden voor dit ministerie, want hij was belangrijk in deze 'swaare en haggelijke' tijden. Hij leek onvermoeibaar en was behendig in het behandelen van zaken. Een deputatie bestaande uit Van Wassenauer Obdam, De Witt, Van den Broeck, Van der Cracht, De Raet, De la Bassecour, Snels, Van Neck, Van Egmond van der Nijenburgh, Carbasius en Van Vossen ging de raadpensionaris opzoeken en proberen hem voor Holland te behouden.⁸⁷ De volgende dag rapporteerde Van Wassenauer Obdam. Hij legde aan de vergadering uit dat de deputatie van te voren had beraadslaagd. De heren moesten wel wat te bieden hebben. Het ambt van raadpensionaris

⁸³ Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 364.

⁸⁴ Hugenholtz en Boels, 'De griffie', 393.

⁸⁵ Suijkerbuijk en Meiboom suggereren in de inleiding op de inventaris dat de zes provincies Van der Heim weg wilden hebben als raadpensionaris en hem daarom het ambt van griffier aanboden. Van der Heim voerde geen radicale politiek, had weinig vijanden en kon met veel mensen goed opschieten. Bovendien hadden ze geen invloed op de benoeming van een raadpensionaris van Holland. Het zal mijns inziens dus in eerste instantie veeleer om de vervulling van een vacature zijn gegaan dan het 'wegpromoveren' van Van der Heim.

⁸⁶ SAA, Arch. Burgemeesters, 113, miss. Corver, Rendorp, De Vrij Temminck, Backer, De la Bassecour en Stael aan burgemeesters, 3 december 1744.

⁸⁷ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 464, Stukken afwijzen griffierschap, Res. St.v.Holl., 3 december 1744.

was erg gewichtig, maar ook zwaar. Het was niet zo gek om te veronderstellen dat de raadpensionaris zou zwichten voor het aanbod aan hem gedaan. Ze zochten een weg die de 'swarigheeden' zou wegnemen, zodat hij voor Holland behouden zou blijven en besloten hem aan te bieden dat wanneer hij als raadpensionaris aanbleef, hij te allen tijde mocht stoppen en dan zou hij als thesaurier-generaal van de provincie Holland worden aangesteld op een traktement van 4.000 gulden boven het pensioen van 4.000 gulden dat hij was overeengekomen bij het aangaan van de tweede termijn in 1742.⁸⁸

Een genereus aanbod, een aanbod waar waardering uit sprak voor de wijze waarop hij zijn ambt had vorm gegeven en voor zijn financiële kwaliteiten. Van der Heim was er verlegen mee. Hij had niet kunnen denken dat men in de Generaliteit aan hem dacht bij de invulling van zo'n belangrijk ambt en dat tegelijkertijd Holland hem wilde houden op een 'wijze die mij te veel eer doet en toont dat men van mij groote gedachten maakt'.⁸⁹ Onderschatte Van der Heim zichzelf hier, omdat hij niet veel bereikte in de buitenlandse politiek en ook de financiën niet binnen de perken wist te houden of was het formele bescheidenheid?

Hij hapte niet meteen toe. Hij wilde eerst de intentie van de Staten-Generaal afwachten, maar voelde zich wel verplicht aan de Staten van Holland. De heren gecommiteerden drukten hem nog eens op het hart dat hij degene was, die ze nodig hadden in de 'jegenwoordige haggelijke toestand van zaeken'.

De vergadering van de Staten-Generaal van 5 december, voorgezeten door de Hollander Willem Bentinck, wilde Van der Heim aanstellen tot griffier op voorwaarde dat hij op dezelfde voet zou doorgaan als zijn voorganger. Gelderland stelde voor, een deputatie samen te stellen en de raadpensionaris trachten over te halen het ambt te aanvaarden. De deputatie bestond uit Van Randwijk (Gelderland), Van Mogge van Renesse (Zeeland), De Milan Visconti (Utrecht), Van Haren (Friesland), Van Rechteren (Overijssel) en Tamminga (Stad en Lande). Aan de Hollandse gedeputeerden werd verzocht hun invloed aan te wenden en de Staten van Holland er toe te laten bewegen akkoord te gaan met het vertrek van hun raadpensionaris.⁹⁰ Nog dezelfde avond gingen de heren bij Anthonie van der Heim langs. De raadpensionaris bedankte de heren voor de eer die hem te beurt viel, maar wilde eerst nog eens met zijn werkgever, de Staten van Holland, overleggen.⁹¹ Hij confereerde inderdaad nog met de Staten, omdat hij het griffierschap wel bij zich vond passen. De Staten van Holland achtten het in het belang van de provincie en daarmee ook in het algemeen belang dat Van der Heim op zijn post bleef. Dus ging hij niet in op het verzoek van de andere gewesten en deelde hij zijn beslissing mee. De Zeeuwse afgevaardigde en in die week president van de vergadering van de Staten-Generaal, Buteux, betreunde de beslissing, maar respecteerde haar.⁹²

Kolonel en opperstalmeester van Willem IV, Gemme Onuphrius van Burmania, zag in de keuze van Van der Heim voor continuering een signaal dat de raadpensionaris nog een uitweg zag 'om het schip in veilige haven te kunnen brengen'. Overigens was Van Burmania daar zelf niet zo zeker van. Hij bracht zijn gedachten over een goede afloop als volgt onder woorden, 'want wie het ook zij die mijnheer de Raadpensionaris opvolgt, in een tijd dat alles verslechterd is en de crisis gevaarlijker geworden, zal niet anders kunnen dan stranden'.⁹³

⁸⁸ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 464, Stukken afwijzen griffierschap, Res. St.v.Holl., 3 december 1744.

⁸⁹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 377, Van der Heim aan Hop, 4 december 1744.

⁹⁰ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 464, Stukken afwijzen griffierschap, Res. St.v.Holl., 7 december 1744.

⁹¹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 464, Stukken afwijzen griffierschap, Res. St.v.Holl., 8 december 1744.

⁹² NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 464, Stukken afwijzen griffierschap, Res. St.v.Holl., 9 december 1744.

⁹³ Geyl, Willem IV, 132-133. Van Burmania aan Willem IV.

Zo bleef Van der Heim op zijn post in de wetenschap dat hij zeer gewaardeerd werd door de Staten van Holland, die een klemmend beroep op hem deden, maar ook dat hij bij de andere provincies zoveel krediet had opgebouwd en bekend stond als een eerlijk man met een tomeloze inzet. Hij moet voor zichzelf het idee gekregen hebben sterker te staan dan ooit. De Engelse gezant Trevor constateerde in november 1744 al dat de positie van Van der Heim zowel binnen als buiten Holland sterker was geworden.⁹⁴

7.9 Oranje in 1744

Van de promotie van Willem IV tot generaal was in 1742 niets terecht gekomen. De volgende gelegenheid om te proberen een generaalsfunctie te bemachtigen ontstond in 1744. De Staten-Generaal besloten in het voorjaar van dat jaar een tweede korps op te richten om Maria Theresia te ondersteunen. Friesland, gesteund door Stad en Lande, deed een voorstel om Willem IV te benoemen tot generaal van dit korps. De stadhouderlijke provincies hadden echter geen meerderheid in de Staten-Generaal. Om het voorstel kans van slagen te geven kozen de provincies ervoor Van der Heim te polsen hoe hij tegenover zo'n benoeming zou staan. Drie afgevaardigden, Van Randwijck (Gelderland), Van Itsma (Friesland) en Tamminga (Stad en Lande) bezochten daartoe de raadpensionaris. Dit was overigens niet naar de zin van Willem IV, die het bezoek als vergeefse moeite beschouwde, maar hij uitte dit niet.⁹⁵ Willem vroeg zich in een brief aan de griffier van de Nassause Domeinraad, Jan de Back, af of Friesland niet naar steviger maatregelen moest grijpen, zoals het inhouden van de financiële bijdrage aan de Unie. Hij refereerde aan een zelfde actie van de Staten van Friesland in 1705.⁹⁶ De Back steunde de prins hierin. Tenslotte hadden Oranje en de Republiek hetzelfde belang.

Kennelijk werd dit serieus overwogen, want toen Van Randwijck ten tweede male de raadpensionaris bezocht, opperde hij de mogelijkheid van een Friese resolutie tot beperking van de bijdragen aan de Unie voor te leggen.⁹⁷ Dit schoot bij Van der Heim in het verkeerde keelgat. Hij merkte tegen Van Randwijck op dat Friesland dus kennelijk niet wilde meewerken aan het behoud van de Republiek.⁹⁸ 'Een fraay middel om de Republicq te defendeeren', schamperde Van der Heim in een brief aan Van den Boetzelaer.⁹⁹ Dit staaltje van politieke chantage, zoals Geyl het noemt, was Willem IV overigens wel aangenaam.¹⁰⁰ 's Ochtends 21 mei, voordat de vergadering van de Staten-Generaal bijeenkwam, gingen Van Randwijck, Bergsma (Friesland) en Tamminga nog eens bij de raadpensionaris langs. Die zegde toe de generaalskwestie in Holland aan de orde te stellen en sprak de veelzeggende hoop uit dat iedereen zou handelen in het belang van de Republiek. Met deze toezegging, die hem nergens aan bond, verlieten de afgevaardigden Van der Heim.¹⁰¹

⁹⁴ Geyl, Willem IV, 132.

⁹⁵ Bruggeman, Nassau, 364.

⁹⁶ Bruggeman, Nassau, 363 en n.186.

⁹⁷ Bruggeman, Nassau, 364.

⁹⁸ Bruggeman, Nassau, 363-364.

⁹⁹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 377, Van der Heim aan Van den Boetzelaer, 26 mei 1744.

¹⁰⁰ Geyl, Willem IV, 129-130.

¹⁰¹ Bruggeman, Nassau, 364.

Later op de dag diende Van Randwijck bij de Staten-Generaal het voorstel in om Willem IV te benoemen tot generaal van het op te richten korps. Holland wilde ook de benoeming van generaals voor het tweede korps, maar noemde de prins niet. Van Reede van Ginkel werd de bevelhebber. Op 26 mei dienden de Friezen hun resolutie in, waarbij zij te kennen gaven niet meer te zullen betalen aan de Unie, tenzij hun stadhouder zou worden benoemd tot bevelhebber. Na zes weken besloten de Staten van Holland met een kleine meerderheid niet in te gaan op de Friese wensen. Van der Heim vond dat Friesland eerst het verzet moest opgeven, voordat er zaken gedaan konden worden. Bentinck vond hetzelfde. Hij liet echter doorschemeren dat de stemming in Holland aan het veranderen was ten gunste van Willem IV. In de Ridderschap was Van Wassenar Obdam voor het eerst overstemd. Volgens Bentinck waren in de Staten Cornelis de Witt, Halewijn en de Amsterdamse burgemeester Willem Munter felle tegenstanders van Oranje. De la Bassecour werd genoemd als een compromisfiguur.¹⁰² Bentinck noemde Van der Heim niet. De raadpensionaris, altijd zoekend naar compromissen, zal wellicht tot de groep van De la Bassecour hebben gehoord. Het is niet ondenkbaar, dat de Friese opstelling hem wel zodanig in het verkeerde keelgat was geschoten, dat hij weinig trek had in het zoeken naar een compromis.

De rang van generaal van het tweede korps was dan aan de neus van Willem IV voorbij gegaan. Maar Bentincks woorden kregen steeds meer gewicht toen Van Wassenar Obdam op 5 februari 1745 overleed.¹⁰³ Met hem verloor Van der Heim een vertrouweling. Aan Van Burmania schreef hij dat hij een goede vriend had verloren, die altijd voor hem klaar stond.¹⁰⁴ Maar aan Hop en de minister aan het hof van Saksen, Calkoen, meldde hij enkel het overlijden. Aan Van Hoey vertelde hij het niet. In februari zijn er ook geen brieven van De la Bassecour. Uit de brief aan Van Burmania kan men afleiden dat Van der Heim het heengaan van Van Wassenar Obdam als een groot verlies ervoer.

Ondertussen was achter de schermen Bentinck al bezig als pleitbezorger voor de prins van Oranje. Over het herstel van het stadhouderschap had hij in de periode januari tot maart een geheime correspondentie met Carteret.¹⁰⁵ De vraag was hoe George II hiertegenover stond. De koning bleek er voorzichtig positief over te denken.

7.10 Geluiden over een neutraliteitsverdrag met Frankrijk 1745-1746

Na de perikelen rond zijn eventuele benoeming tot griffier werd Anthonie van der Heim weer bepaald tot de daagse beslommingen en viel de deken van zorgen weer over hem heen. Terwijl hij zich druk bezig zal hebben gehouden met het wel of niet aanvaarden van de functie van griffier, was in Groot-Brittannië Carteret ten val gebracht. Er kwam een nieuwe coalitie aan de macht, de *Broad Bottom Administration* genoemd. Had dit consequenties voor de Engelse opstelling ten opzichte van de oorlog in de Oostenrijkse Nederlanden? De politieke situatie was er in Groot-Brittannië niet eenvoudiger op geworden. Carteret had zeer tegen de zin van de koning het veld moeten ruimen ten

¹⁰² Bruggeman, *Nassau*, 365.

¹⁰³ Gerretson en Geyl, *Briefwisseling*, Willem Bentinck aan de gravin van Portland 5 februari 1745, 120. Van Wassenar Obdam overleed op 5 februari 1745.

¹⁰⁴ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 378, Van der Heim aan Van Burmania 6 februari 1745.

¹⁰⁵ Gerretson en Geyl, *Briefwisseling*, 76-83 (een memorandum) 85 en 86-90 (brieven).

Afb. 20 Jacob Gilles (ca. 1691-1765) pensionaris van Haarlem (1730-1744), tweede griffier van de Staten-Generaal (1744-1746) en raadpensionaris van Holland (1746-1749). Gravure door Jacob Houbraken naar Aert Schouman ca. 1757-1759 (Iconografisch Bureau, Den Haag).

gunste van Pelham en Chesterfield. George II hield Carteret echter als adviseur aan.¹⁰⁶ Compliceren- de factor voor het verkrijgen van een algehele vrede was de Engelse verovering van Cap Breton, een eiland voor de kust van Frans Canada, waarmee de Engelsen de toegang tot de St Laurensrivier en Frans Canada in handen hadden gekregen. Deze gebeurtenis, die in Engeland werd toegejuicht en waarmee Frankrijk onmogelijk akkoord kon gaan, maakte de onderhandelingen voor een algehele vrede, die Van der Heim voorstond, er niet makkelijker op.

Chesterfield had Carteret opgevolgd als *secretary of state* van het noordelijke departement. Hij kwam naar de Republiek en zegde 24.000 man militairen toe ter verdediging van de Zuidelijke Nederlanden. Van der Heim constateerde dat de Britse oorlogsinspanning alleen maar daalde en pro-

¹⁰⁶ Van Nimwegen, *De Republiek*, 209.

testeerde daar tegen. Zijn protest vond gehoor en het aantal militairen werd verhoogd naar 40.000 man. Intussen verliep de oorlog in de Zuidelijke Nederlanden niet naar wens. De opperbevelhebber, de 83-jarige Cronström, wilde na de campagne van 1744 stoppen. Cronström en de Engelse opperbevelhebber Wade lagen elkaar niet en hadden elkaar voor de voeten gelopen. De benoeming van de prins Von Waldeck tot opperbevelhebber leidde niet alleen tot gemor in Friesland. Van der Heim had ook grote moeite om de vier provincies Holland, Zeeland, Overijssel en Gelderland op één lijn te krijgen.¹⁰⁷ Dat kreeg de raadpensionaris uiteindelijk wel voor elkaar en in februari 1745 werd Von Waldeck benoemd met overstemming van Friesland en Groningen. Vervolgens ging de slag bij Fontenoy in mei 1745 onder de nieuwe bevelhebber verloren.

Tot overmaat van ramp kwam daar ook nog eens de Jacobitische opstand in Schotland bij. In september 1745 trok *The Young Pretender* op naar Edinburgh, waar hij zijn vader uitriep tot koning. Dat betekende dat er vanuit de Republiek wederom 6.000 militairen aan Groot-Brittannië werden geleverd. Daarnaast had Den Haag 80.000 man op de been om de Zuidelijke Nederlanden te verdedigen.¹⁰⁸ Nog nooit hadden de Zeven Provinciën zoveel soldaten onder de wapenen gehad. Toen de Engelse troepen bij Hellevoetsluis samentrokken om naar Groot-Brittannië verscheept te worden, protesteerde Van der Heim en dreigde hij het hulpkorps van 6.000 militairen terug te halen. De Zuidelijke Nederlanden zouden zo goed als onbeschermd achtergelaten worden. De hertog van Newcastle, *secretary of state* van het zuidelijk departement,¹⁰⁹ schreef aan de in Ierland verblijvende Chesterfield dat door deze actie de controle over de Zuidelijke Nederlanden verloren ging en dat Van der Heim de 6.000 man wel eens echt terug zou kunnen roepen.¹¹⁰

Ondertussen probeerde de Franse minister Abt De la Ville (1701-1774) een wig te drijven tussen de bondgenoten. Begin mei moest hij van zijn koning de raadpensionaris verzekeren dat Lodewijk XV oprecht vrede wilde. De minister trof de raadpensionaris echter niet thuis. Hij bezocht Halewijn en de Amsterdamse burgemeesters. De Amsterdammers hielden De la Ville echter op afstand. 'They told him that they could give him no answer till they had consider'd further and talked with the Pensionary Vanderheim upon the subject'.¹¹¹ Zij stelden de raadpensionaris op de hoogte van het bezoek. Van der Heim overlegde nog dezelfde dag met Chesterfield om een gezamenlijk antwoord te formuleren. Hieruit blijkt dat de raadpensionaris de touwtjes van de koers van de buitenlandse politiek nog steeds in handen had.

Het bondgenootschap met Engeland waaraan Van der Heim altijd trouw was gebleven gaf echter niet die vorm van veiligheid voor de Republiek, die de raadpensionaris voor ogen had en die de hoeksteen van zijn buitenlands beleid had gevormd. Bij hem nam het wantrouwen ten opzichte van de bondgenoot toe. 'Ik schroomde sonder Engeland eenige pas te doen, want ik ben bij mijselve verseekert dat het ministerie seer gaerne sien soude dat wij het alleen deden, om de haatelijkheid niet op haar te laaden, maar op de Republicq te schuijven waar uijt ik eene nationale haat apprehendeere (bespeur)', liet hij De la Bassecour weten.¹¹² Hij had het gevoel door de bondgenoten in de steek

¹⁰⁷ NL-HaNA, Coll. Fagel, 679, Van der Heim aan De la Bassecour, 5 maart 1745.

¹⁰⁸ Van Nimwegen, *De Republiek*, 233.

¹⁰⁹ Men kende verschillende *secretaries of state*. Het verschil wordt toegelicht in een noot in paragraaf 7.1.

¹¹⁰ Lodge, *Private correspondence*, 64, Newcastle aan Chesterfield, 5 september 1745.

¹¹¹ Lodge, *Private correspondence*, 54, Chesterfield aan Newcastle, 7 mei 1745. Over Halewijn schreef Chesterfield: 'What answer Monsieur Hallewyn made to this no body knows, nor no body cares'.

¹¹² NL-HaNA, Coll. Fagel, 679, Van der Heim aan De la Bassecour, 3 november 1745.

te zijn gelaten. De Engelsen stonden inderdaad niet te springen om naar de Nederlanden terug te keren om Barrièresteden te heroveren 'which neither the Dutch nor the Queen of Hungary will defend', rechtvaardigde Chesterfield de politieke beslissing niet meteen terug te gaan. Bovendien was de Republiek geen belangrijke macht meer en konden Engeland en de Republiek samen Frankrijk toch niet tegenhouden in Vlaanderen. 'The United Provinces are impotent by their form of government, which does not seem likely to be alter'd'. Maar om de Nederlanders niet een separate vrede met de Fransen te laten sluiten moesten de Engelsen toch wel wat doen. Newcastle overlegde dit met William Pitt,¹¹³ een opkomend politicus, en Robert Temple, baron Cobham, de mentor van Pitt. Ze kwamen tot de conclusie dat het verstandig was de Republiek te steunen met 10.000 man om de bondgenoot zo te weerhouden met de Fransen te gaan onderhandelen. In deze brief werd duidelijk dat er van Engeland niet veel te verwachten was.¹¹⁴ Van der Heim stuurde De Larrey naar Frankrijk om de oprechte wens naar vrede over te brengen. De gezant moest onderzoeken wat daar mogelijk was.¹¹⁵

De loop der gebeurtenissen stemde hem somber. 'Alles siet er overal even swart en duijster uijt', schreef Anthonie aan Vegelin.¹¹⁶ Van der Heim had van Van Hoey een brief ontvangen met het bericht dat de Franse koning het handelstraktaat uit 1739 opzegde en de Republiek in het vervolg net zo zou behandelen als de Republiek Venetië waarmee Frankrijk geen commerciële banden onderhield. De Republiek werd door Frankrijk een stapje teruggezet.

De raadpensionaris was van mening dat er snel weer Engelse en Oostenrijkse troepen naar de Zuidelijke Nederlanden moesten komen. Maar dat was afhankelijk was Engelse subsidies. De Pruisen en de Oostenrijkers hadden met de vrede van Dresden hun onderlinge strijdbijl begraven. Silezië was verloren gegaan voor Maria Theresia. De Engelse koning was als keurvorst content met de vrede. Nu liep zijn keurvorstendom geen gevaar meer. Van der Heim vond dat George II duidelijk moest worden gemaakt dat hij als koning van Engeland zijn verantwoordelijkheid diende te nemen. Zich distantiëren van het conflict in de Zuidelijke Nederlanden was niet in het belang van de Republiek en Oostenrijk, maar ook niet in dat van Groot-Brittannië, redeneerde hij, 'want soo se ons verlaaten doen sij klaarblijkelijk teegen haar eijgen belang en moeten dwaas sijn of verblind'.¹¹⁷

Op 30 december 1745 maakte Trevor aan de Staten-Generaal bekend dat door de kritieke situatie in Groot-Brittannië de overkomst van het Hessische korps noodzakelijk was. Dat korps zorgde voor de verdediging van Brussel. De stad was hierdoor weerloos tegen een Franse aanval. Het zelfde gold voor Antwerpen. Brussel viel in februari. Begin juli somde Van der Heim de tegenslagen op van de Republiek in de Zuidelijke Nederlanden. Door de val van Brussel waren 6.000 Staatse soldaten krijgsgevangen gemaakt; twaalf bataljons en drie eskadrons waren door de capitulaties van Doornik en Dendermonde uitgeschakeld. Er was gebrek aan geld.¹¹⁸ De belastingdruk liep hoger op dan ooit.

¹¹³ Naderhand 'de Oudere' genoemd om hem van zijn zoon te onderscheiden.

¹¹⁴ Lodge, *Correspondence*, 78-86, Newcastle aan Chesterfield, 20 november 1745.

¹¹⁵ Door onhandig gedrag van De Larrey mislukte de missie. De Larrey's optreden kon uitgelegd worden als een poging om een separate vrede met Frankrijk te sluiten en zo ver was Van der Heim nog niet. Van der Heim beet De Larrey in een brief toe: 'Lees uw instructie toch goed en begin niet over zaken die niet in de instructie staan.' Zie NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 748, Van der Heim aan De Larrey, 16 december 1745.

¹¹⁶ Tresoor, Arch. Van Eysinga, 4072, Van der Heim aan Vegelin van Claerbergen, 8 januari 1746.

¹¹⁷ Tresoor, Arch. Van Eysinga, 4072, Van der Heim aan Vegelin van Claerbergen, 8 januari 1746.

¹¹⁸ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 379, Van der Heim aan Van den Boetzelaer, 3 juni 1746.

Terzelfder tijd behaalden de Jacobieten in januari 1746 een overwinning. Dit betekende dat in Engeland de dreiging nog niet voorbij was. Voor George II was dat reden genoeg om zijn troepen in zijn land te houden. Zolang er sprake was van een dreiging hoefde de Republiek niet op steun van die kant te rekenen. Als er voor de verdediging van de Zuidelijke Nederlanden militairen dienden te worden ingehuurd moest de Republiek dat zelf maar doen.¹¹⁹

Na de inname van Brussel werd de roep om een afzonderlijk neutraliteitsverdrag met Frankrijk weer sterker. Amsterdam wilde de Staatse onderhandelaar Van Wassenauer Twickel een volmacht geven om eventueel vrede te sluiten.¹²⁰ Van der Heim wilde daar nog niet aan. Hij wierp tegen dat de Ridderschap en verschillende steden hier niet mee akkoord zouden gaan. Voor Van der Heim moest het toch langzamerhand duidelijk zijn geworden dat zijn politieke koers onhoudbaar was. Niet omdat die politiek in essentie niet zou deugen, maar omdat door de onbetrouwbaarheid van de bondgenoten zijn koers zeker zo riskant was als een neutraliteitspolitiek die hij in 1742 in zijn *Effecten en Reflectien* nog had bestreden. De raadpensionaris ging dus twijfelen aan het bondgenootschap met Engeland met alle daaraan verbonden 'zekerheden'. Dat liet hij ook aan de Staatse gezant in Engeland weten. Als Engeland 'van verre' bedreigd werd, haalde het alle troepen terug en liet het 'ons ontbloot'. Maar wanneer de Republiek met een aanval werd bedreigd, was 'men in Engeland ongevoelig' en trok de bondgenoot zich dat niet aan.¹²¹

Toch wilde de raadpensionaris nog niet los van Groot-Brittannië opereren, zoals hij in november aan De la Bassecour schreef. Hij was bang om geïsoleerd te raken. Op 31 maart, op een bijeenkomst van het 'conclave', gaf hij echter zijn verzet op.¹²² Ondanks zijn voorkeur voor een vrede waarbij Engeland betrokken zou zijn, ging hij akkoord met een onderhandelingsronde, waarbij de voorwaarden voor een separate vrede met Frankrijk onderzocht zouden gaan worden. De hoofdpunten van het vredesplan waren opgesteld door Gilles, Van de Poll, en Adriaen Braets, oudraad van Dordrecht; ook Van der Heim was daarbij betrokken. Van Wassenauer Twickel was al in Frankrijk. Van der Heim stelde nu voor de tweede griffier van de Staten-Generaal, Jacob Gilles, naast hem te benoemen.¹²³ In Gilles zouden de Fransen een taaiere onderhandelaar dan Van Wassenauer treffen. In mei kwamen de Franse onderhandelaars met een tegenvoorstel. Van der Heim bracht dit 'contraproject' in het Secreet Besogne. Frankrijk zette de zegetocht in de Oostenrijkse Nederlanden gewoon door.

Intussen ging zijn gezondheid achteruit. Zijn doktoren wisten voor zijn ziekte geen andere remedie dan rust te nemen of het kalmer aan te doen. Hij werkte namelijk te hard en had te weinig beweging. Daardoor viel het werken hem steeds zwaarder.¹²⁴ De rust die hem aangeraden werd nam hij overigens nauwelijks. Dat laat de correspondentie zien, die hij gewoon bleef voeren. Eind juni kon Van der Heim niet bij een bijeenkomst van het 'conclave' zijn. De vergadering werd verzet naar de 29^e juni, maar toen bleek de raadpensionaris toch niet in staat erbij te zijn. Onder leiding van Adam Adriaan van der Duyn heer van 's Gravenmoer (1681-1753) kwam het 'conclave' niettemin bijeen op die 29^e juni. Men kon niet tot een beslissing komen met betrekking tot het uitzenden van Gilles naar

119 Van Nimwegen, *De Republiek*, 244.

120 SAA, Arch. Burgemeesters, 115, miss. Rendorp, Van den Bempden, Corver, Geelvinck, De la Bassecour en Stael, 4 maart 1746.

121 NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 379, Van der Heim aan Van den Boetzelaer, 1 april 1746.

122 SAA, Arch. Burgemeesters, 115, miss. Rendorp, van den Bempden, Corver, Van de Poll en De la Bassecour aan burgemeesters, 1 april 1746.

123 Geyl, *Willem IV*, 162. Van Wassenauer was volgens Gilles blij met diens hulp.

124 Tresoar, Arch. Van Eysinga, 4072, Van der Heim aan Vegelin van Claerbergen, 7 mei 1746.

Frankrijk.¹²⁵ Op 1 juli, hij was net weer op de been, sluisde de raadpensionaris het voorstel om Gilles naar Frankrijk te sturen met een volmacht tot het sluiten van een vrede, door het Secreet Besogne. Hij had al aan Vegelin laten weten dat het hoognodig was dat de tweede griffier naar Frankrijk terug ging, maar dat zijn, Van der Heims, gezondheid één en ander zou vertragen.¹²⁶

7.11 Financiën voor 1745 en 1746

De uitgaven aan het leger zouden wederom stijgen, voorspelde de raadpensionaris. Toen hij zijn jaarlijkse berekeningen aan het papier toevertrouwde, schreef hij erbij 'met schrik gesien de jee-geenwoordige toestand'.¹²⁷ Er kwam een vierde legeraugmentatie. Hij wilde de kosten weten van een nieuw in te huren korps van 12.000 man. Hij schreef aan de thesaurier-generaal Jan de la Bassecour een kort briefje waarin hij de kosten voor het korps en voor de recrutering daarvan opvroeg. Achter de posten zette Van der Heim een stippellijn, zodat De la Bassecour slechts de bedragen hoefde in te vullen. Dat deed de thesaurier-generaal ook netjes. Het tekort was in 1744 begroot geweest op 4.000.000 gulden. Dat was echter wat optimistisch berekend, want het werd over dat jaar nog verhoogd met bijna een miljoen gulden. In 1745 zou dit bedrag stijgen met 4.195.567 gulden. De totale schuldenlast, rekende Van der Heim uit, zou komen te liggen op 9.637.208 gulden waar dan weer 600.000 gulden interest door Friesland betaald af zou gaan.¹²⁸ De Personeele Quotisatie had in 1744 966.000 gulden opgebracht. Het jaar 1745 verwierf de staatskas uit die belasting slechts 600.000 gulden.

De inkomsten over 1745 bedroegen 20.576.284 gulden, maar de uitgaven waren 10 miljoen hoger, namelijk 30.471.080 gulden. Een recordverschil! Op 28 december 1745 werd er door Holland over de te nemen maatregelen vergaderd. De voorstellen van Van der Heim, namens de Ridderschap, en de gecommiteerden voor financiën kwamen ter tafel. De stemming hierover werd ook nu weer bijgehouden door Van der Heim. Amsterdam en Haarlem waren nog 'ongereed', maar de laatste stemde vrij snel in. Ook Amsterdam ging ten slotte akkoord.

De Staten van Friesland zagen zich in 1745 wederom geconfronteerd met het feit dat zij de belastingen niet konden opbrengen. Vegelin schreef Van der Heim daarover en verzocht financiële hulp.¹²⁹ Begin april verscheen de Friese gedeputeerde in gezelschap van Michael Onuphrius thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (1695-1758) bij de raadpensionaris op de stoep. Zij verzochten hem te bemiddelen met Amsterdam, wat Van der Heim deed. Hij bracht het Friese verzoek aan de Amstelstad over via De la Bassecour.¹³⁰ Amsterdam bleek wel bereid bij te springen. Friesland bleef echter financieel aan de grond zitten. In 1746 kwam Vegelin weer met de vraag bij Van der Heim.¹³¹ Deze keer moest deze hem teleurstellen. God schijnt tegen ons te zijn, stelde Van der Heim somber

¹²⁵ SAA, Arch. Burgemeesters, 115, miss. Six, Van den Bempden, en De la Bassecour, 29 juni en miss. Six, Van den Bempden, Geelvinck, Dedel, De la Bassecour aan burgemeesters, 1 juli 1746.

¹²⁶ Tresoor, Arch. Van Eysinga, 4072, Van der Heim aan Vegelin van Claerbergen, 28 juni 1746.

¹²⁷ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, Begroting voor 1745 (aantekening bij kladberekeningen).

¹²⁸ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 428, Begroting voor 1746 (kladberekening).

¹²⁹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 335, Vegelin van Claerbergen aan Van der Heim, 27 maart 1745.

¹³⁰ NL-HaNA, Coll. Fagel, 679, Van der Heim aan De la Bassecour, 6 april 1745.

¹³¹ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 335, Vegelin van Claerbergen aan Van der Heim, 27 februari 1746.

vast. ‘Men is in Holland verleege om geld voor sig self te krijgen (...) dus sie ik het als onmoogelijk’ om andere gewesten bij te staan.¹³²

7.12 Kuren in Spa en plotseling overlijden

De constitutie van Anthonie van der Heim was niet sterk. Dat gaf hij bij zijn benoeming tot raadspensionaris al aan.¹³³ Hij sprak toen de vrees uit dat het ambt wel eens te zwaar kon zijn voor zijn fysiek. Die angst was niet ten onrechte, zou later blijken. De druk werd na het uitbreken van de Oostenrijkse Successieoorlog langzaam maar zeker te groot. Het ambt was zwaar en putte hem uit. Zijn gezondheid ging achteruit. Zijn arts, professor Schwencke,¹³⁴ raadde hem aan te gaan kuren in Spa. Men wist geen andere remedie voor zijn hartkwaal.¹³⁵ Aan het einde van zijn krachten vroeg hij op 2 juli 1746 toestemming aan de Staten om te mogen kuren.

Het tekende de plichtsgetrouwe raadspensionaris dat hij tot op het laatste moment doorging met werken. Hij wilde een dag eerder vertrekken om het leger te gaan inspecteren in Terheijden en een gesprek te hebben met de prins Von Waldeck, ‘om de reijse nog van eenig nut voor het algemeen te doen sijn’.¹³⁶ Ook had Van der Heim zijn werk overgedragen aan Willem Buys.¹³⁷ Die klaagde al snel tegen De la Bassecour ‘[het] is mijn groote vrees, dat wij gedurende zijn absentie niet veel goeds zullen kunnen uijtregten’.¹³⁸ Op de dag van zijn vertrek schreef hij Jacob de la Bassecour nog een laatste brief, de laatste van een jarenlange correspondentie. ‘Gereedstaande om de reijse naar Spa aan te nemen bedanke ik UWEG nog voor de goede wenschen in die van gisteren herhaalt en wensche UWEG veel sterkte en gesontheit’. Daarna gaf de raadspensionaris nog een laatste stand van zaken door, zoals de onwil van Overijssel iets te doen zonder de geallieerden en de houding van Zeeland dat zich nu achter Overijssel dreigde op te stellen. Hij eindigde zijn briefje met: ‘Ik moet afbreken en sal altoos opregtelijk met veel iever en veneratie (eerbied) sijn’.¹³⁹

¹³² Tresoar, Arch. Van Eysinga, 4072, Van der Heim aan Vegelin van Claerbergen, 1 maart 1746. Van der Heim doelde hiermee op een naar zijn smaak veel te hoge lening die Holland was aangegaan, waardoor de lasten erg zwaar waren geworden.

¹³³ NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 461, Van der Heim aan Buys, 16 maart 1737.

¹³⁴ Thomas Schwencke was professor in de anatomie en chirurgie 1723-1765 en lector in de obstetrie 1726-1765. Hij promoveerde in Leiden in 1715 op *Dissertatio de Saliva*. Hij vestigde zich in Den Haag. Na zijn benoeming tot professor in de anatomie en chirurgie in 1723, werd hij in 1726 benoemd tot lector in de vroedkunde. In 1728 wees hij een aanbod van de universiteit van Utrecht af om daar hoogleraar te worden. In 1743 gaf hij zijn *Haematologie sive sanguinis historia, experimentis passim superstructa* uit. De hematologie is helder geschreven en kenmerkt zich door een kritische beoordeling van het feitenmateriaal. Daarin herkent men als leerling van Boerhaave. Schwencke's naam is verbonden aan zijn ijveren voor de inoculatie tegen de pokken. Hij was ook de eerste in Nederland die dit verrichtte in 1754. Vanaf 1737 stond hij ook de hofarts van Willem IV bij. Hij was ook één van de genen die bij de lijkschouwing van de stadhouder aanwezig was. Hij behandelde Mozart en diens zus Nannerl toen zij in Den Haag waren in 1765 en ziek werden. Zie voor Schwencke Endtz, *De Hage-professoren*, 79-95.

¹³⁵ Tresoar, Arch. Van Eysinga, 4072, Van der Heim aan Johan Vegelin van Claerbergen, 7 mei 1746. Hij had last van hartkloppingen. Zie Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel XX, 45-46. Van der Heim gaf al vanaf 1737 aan lichamelijke ongemakken te hebben. Doelde hij toen al op een hartkwaal? Dan was het een langzaam voortschrijdend proces waarin de hartspier steeds slechter werd en onder andere hartkloppingen veroorzaakte en een snellere vermoeidheid tot gevolg had. Dit kan wellicht duiden op hartfalen.

¹³⁶ NL-HaNA, Coll. Fagel, 679, Van der Heim aan De la Bassecour, 5 juli 1746.

¹³⁷ NL-HaNA, Coll. Fagel, 679, Van der Heim aan De la Bassecour, 10 juli 1746.

¹³⁸ NL-HaNA, Coll. Fagel, 680, Willem Buys aan De la Bassecour, 11 juli 1746.

¹³⁹ NL-HaNA, Coll. Fagel, 679, Van der Heim aan De la Bassecour, 12 juli 1746. Ook aan Van Hoey schreef hij die dag nog dat hij ging kuren in Spa. Hij gebruikte over zijn gezondheid dezelfde woorden als bij zijn benoeming namelijk de ‘ongestalte des lichaams’. Zie NL-HaNA, Arch. Van der Heim, 379, Van der Heim aan Van Hoey, 12 juli 1746.

Op 12 juli 1746, op de dag dat hij naar Spa zou vertrekken, bracht Van der Heim nog een bezoek aan zijn notaris. 's Ochtends om 11 uur had hij een afspraak met De Bijde. Hij wilde zijn testament graag aanpassen. Van der Heim herriep de huwelijkse voorwaarden, die op 9 mei 1721¹⁴⁰ waren vastgelegd toen hij en Catharina gingen trouwen, om te voorkomen dat zijn wijzigingen strijdig zouden zijn met die huwelijkse voorwaarden. Als eerste verklaarde hij aan 'het Diaconie Armhuijs alhier in den Hage een somme van twaalf duisend guldens [te schenken], door de Regenten van het selve huijs te beleggen ten profijte van het selve, te betalen binnen drie maanden na sijn Heer Testateurs overlijden'.¹⁴¹ Van der Heim legateerde aan zijn vrouw 'alle de meubelen, huijssieraeden, het gemaakte silver, ende juweelen door Wel. Ed. gebruikt, daaronder gerekent, en begrepen, en nog daer en boven een somme van vijftigduisent guldens in effecten ter haerer keuse, de obligatien gerekent so als die belegt sijn. Tevens verklaarde hij dat zijn drie kinderen, Jacob, Catharina en Herbertina, gelijke porties kregen, maar dat hun moeder haar leven lang in het volkomen bezit bleef van de boedel. Jacob kreeg het boekenbezit. De moeder werd ook de voogdes over de minderjarige kinderen en 'executrice van de uiterste wille'. Tot slot behield hij zich het recht voor om zijn testament te wijzigen wanneer hij dat wilde.¹⁴²

Na het bezoek aan de notaris reisde hij met zijn echtgenote Catharina en hun twee dochters naar Rotterdam waar men zich inscheepte op een jacht naar Geertruidenberg.¹⁴³ Nicht Fagel, dat is waarschijnlijk Catharina Anna Sluysken, de dochter van Anthonies zus Maria Adriana en Willem Sluysken en gehuwd met de griffier der Staten-Generaal, Hendrik Fagel, vergezelde hen. Op donderdag 15 juli in Terheijden aangekomen, inspecteerde Van der Heim het geallieerde leger en sprak met Von Waldeck. In Breda scheidden Van der Heim, zijn vrouw en dochters zich van de rest van het gezelschap af. Van nicht Fagel namen ze afscheid. Vrijdagavond om zeven uur ontvingen Hendrik de Kempenaer en zijn vrouw 'neef en nigt Van der Heim' er in de herberg 'De Swaan'. De raadpensionaris, hoewel erg moe, wilde nog een ommetje maken en ging met zijn dochters op stap. De Kempenaer vergezelde hem, terwijl De Kempenaers vrouw met Catharina van der Waeyen een stukje gingen rijden met de koets.

Hoewel er zeer langzaam werd gewandeld en soms zelfs werd stilgestaan, was de wandeling erg afmattend voor Anthonie. Weer terug in zijn logement kreeg hij het om middernacht erg benauwd. De arts, professor Mobach¹⁴⁴ werd er bij gehaald en bleef bij hem tot half twee. Toen zakte de raad-

¹⁴⁰ Zie hoofdstuk 1 Persoonlijk leven.

¹⁴¹ HGA, NA, 3,381, not. De Bijde, 2001, min. akte, 12 juli 1746; Zie tevens HGA, DHG 2.10.1 Testamenten, 1189, Uittreksel testament.

¹⁴² HGA, NA, 3,381, not. De Bijde, 2001, min. akte, 12 juli 1746.

¹⁴³ Het verslag van Van der Heims laatste reis werd opgetekend door Hendrik de Kempenaer. Zie 'Verhaal over de dood van Van der Heym 16 juli 1746'. Hendrik was de zoon van Danker de Kempenaer, rentmeester van de geestelijke goederen van Peelland en de meierij van Den Bosch, waar hij ook schepen was. Zie De Vries, *Inventaris familie Van Andringa De Kempenaer*, Tresoar.nl; www.spanvis.nl. Er zijn verschillende data over Van der Heims overlijden. Volgens Van Nimwegen overlijdt hij op 15 juli. Hij steunt hierbij op een medeling in de *Europische Mercurius*, 72. Bij Porta overlijdt Van der Heim ook op vrijdag 15 juli, Porta, *Corver*, 188; Bij Jorissen overlijdt de raadpensionaris op zondag 17 juli Jorissen, *Chesterfield*, 202. De ooggetuige De Kempenaer, vertelt dat Van der Heim vrijdag aankwam, niet goed werd, maar wel 's nacht heeft geslapen en de volgende ochtend, dus 16 juli, overleed. Deze datum wordt ondersteund door een bericht in de 's Gravenhaegse Courant van 18 juli. In een bericht van 17 juli staat het volgende te lezen: 'Deeze morgen is de onaengenaeme tyding ingekomen, dat gisteren (dus 16 juli) voormiddag tussen 10 en 11 uren (...) overleeden is', 's Gravenhaegse Courant 18 juli 1746, KB: www.delpher.nl/kranten. Voor de data: Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, 183.

¹⁴⁴ Daniel Mobachius Quaet. Hij schreef samen met Thomas Schwencke 'een bericht tot den lezer' bij het werk van Jacob van der Haar, Stads- en Hospitaal Chirurgyn in 's Hertogenbosch: *Korte Verhandeling van de geschootene Wonden, nevens Eenige weinige bedenkingen over het in- en uytwendig behandelen van Lyderen, wier Ledematen afgezet zyn. Als meede de aanmerkelyke uytwerking des Donders Aan een Man en Waetermolen*. Mobachius Quaet was dus een bekende van Thomas Schwencke.

pensionaris in een sluimertoestand en de vertrok de dokter. Van der Heim sliep tot acht uur. Dokter Mobach was toen al weer aanwezig om naar de patiënt te kijken. Er werd besloten de reis om negen uur te hervatten. Mobach vertrok weer en Van der Heim stond op om zich aan te kleden. Hij dronk een kop thee, 'eijschte een boteram, al wandelende wat over de kamer, dit was omtrent quartier voor negen uur, als hij seide dat hij wat duiseligheid in thoof gewaar wierd op een stoel ging zitten, een mond vol overgaff daar na flouw wierd, en die flouwte was de dood'. Anthonie van der Heim was inderdaad overleden! De toegesnelde dokter en chirurgijns konden niets anders meer doen dan zich ontfermen over de weduwe en de dochters. 'Sij vonden genoeg te doen aan die lieve nigte van der Heim en haar dogters, die bitter bedroeft waren'. Maandagavond 18 juli om half twaalf werd het lichaam van Anthonie van der Heim ingescheept om teruggebracht te worden naar Den Haag. Dinsdagochtend 19 juli vertrokken Catharina en haar dochters.

Van der Heim werd op 22 juli¹⁴⁵ overgebracht uit Den Haag naar Delft waar hij in een 'eyge' graf in stijl werd begraven. In de stoet met koetsen liepen achttien dragers, een wapendrager en drie minderjarige kinderen.¹⁴⁶ Catharina hertrouwde niet en overleed in 1763.

Het nieuws van zijn dood kwam hard aan. Jacob Gilles schreef aan Hendrik Fagel de woorden waarmee we dit boek begonnen: de Republiek had een 'getrouw, ervaren en arbeidsaam minister' in Van der Heim verloren, 'de spil, om soo te spreken waarop het alles drayde, en die sig in 's lands dienst gesacrificeert en afgeslooft heeft'. 'De stuurman van het schip van staat [was] in noodweer van het roer geslagen.'¹⁴⁷ Trevor,¹⁴⁸ met wie hij door de jaren heen een goede band had opgebouwd, 'weende seer'.¹⁴⁹

7.13 Conclusie

In 1742 had Van der Heim gearzeld of hij wel een tweede termijn als raadpensionaris wilde aanvaarden. Hij had zich uiteindelijk toch laten overhalen. Volgens de Staten was hij de man die men in deze lastige tijd nodig had. De complexe internationale situatie, nog complexer dankzij dreigende oorlogstaal, juist uit de mond van een bondgenoot waartegen het wantrouwen groeide en verder bemoeilijkt wegens bijkans onuitvoerbare alliantieverplichtingen, stemden hem somber. De Republiek dreigde in kostbare conflicten meegezogen te worden, terwijl zij zich dat financieel allerminst kon permitteren. De op zichzelf vrij bijzondere belasting op inkomsten, de *Personeele Quotisatie*, bracht niet genoeg op om uitgaven ten behoeve van de alliantieverplichtingen te bestrijden. De staatschuld bleef stijgen. Het was dan ook begrijpelijk dat de oppositie tegen het door Van der Heim gevoerde buitenlandse beleid toenam.

¹⁴⁵ In het Buurdboek met de afrekening van 30 ducaten aan de buurt wordt als datum 23 juli genoemd. Dit werd aan de wijkmeester betaald. Zie HGA, Buurdboek 84, 177.

¹⁴⁶ DTB Delft 22 juli 1746 Oude Kerk 49 f. 167. Van der Heim had een wapen: drie springende rode vossen op een goud veld. De pensionaris van Middelburg, Jan de Timmerman, die achter het pseudoniem Philomusus Thalassinus schuilging, verscheen het volgende grafschrift over Anthonie: Het oordeel van De Witt met Barnevelts verstand, De vlijt van Cats, 't beleid van Heins en Slingeland, Verzeld met Deugd en Trou en andre Heldegaven, Zyn hier, tot Neërlands schae, met Van der Heim begrave. Zie Knuttel 17545; KB, KW Pfl 17545. Dit gedicht werd gepubliceerd in *Nagelaten Gedichten* in 1771.

¹⁴⁷ NL-HaNA, Coll. Fagel, 3918, Brieven van ministers aan de griffiers, Jacob Gilles aan Hendrik Fagel, 23 juli 1746.

¹⁴⁸ Trevor was gehuwd met een dochter van de heer van Kruiningen.

¹⁴⁹ KHA, Arch. Willem IV, 173-4, A. Bergsma aan Willem IV, 23 juli 1746.

Door de internationale verplichtingen was vergroting van het leger onontkoombaar. Dat betekende dat er ook nieuwe officieren moesten worden aangesteld. Uiteraard schoven de Oranjegezinden, die in Willem Bentinck een geharnast leider hadden gevonden, Willem IV naar voren. Dit werd voor de raadpensionaris een vervelende, steeds terugkerende zaak. Bentinck was in staat de verdeelde Oranje-oppositie langzaam te mobiliseren. Het wegvallen van Van der Heims grote vertrouwen Van Wassenauer Obdam heeft dit proces wellicht versneld.

Van der Heim heeft vanaf het begin van zijn raadpensionarisschap geklaagd over gezondheidsproblemen. Of hij in 1737 al last had van hartproblemen is moeilijk vast te stellen. In de jaren veertig verslechterde echter zijn gezondheid. Toen zes provincies hem na het overlijden van de griffier Fagel vroegen de oude griffier op te volgen, had hij daar zeker oren naar. Een ambt meer in de luwte sprak hem aan. De Staten van Holland vonden echter, dat ze juist in deze lastige tijd Van der Heim als raadpensionaris niet konden missen. Hij liet zich weer overhalen en bleef op zijn post.

In de internationale situatie kwam geen verbetering. Zij verslechterde zelfs! Frankrijk viel de Oostenrijkse Nederlanden binnen en de Engelse bondgenoot, waar Van der Heim altijd op had vertrouwd, had het te druk met het oplossen van interne problemen. Deze liet de Republiek aan zijn lot over. Hiermee was het failliet van zijn politiek een feit en moest de raadpensionaris wel nolens volens akkoord gaan met onderhandelingen met Frankrijk. Ondertussen was zijn gezondheid dermate verslechterd, dat het werken hem onmogelijk was geworden. Kuren in Spa en tot rust komen was het medisch advies. Anthonie van der Heim heeft zijn kuuroord niet bereikt en overleed onderweg in Den Bosch. De kersverse onderhandelingen met Parijs hadden verdere Franse aanvalslust niet kunnen beteugelen.